

A FRANCZIA FORRADALOM

HIRLAPJAI ÉS HIRLAPIRÓI

IRTA

NEMÉNYI AMBRUS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1885.

TARTALOM.

	Lap
I. A szintér --- --- --- --- ---	5
II. A komolyak --- --- --- --- ---	18
III. A vérszomjasok --- --- --- --- ---	37
IV. A szatirikusok --- --- --- --- ---	47
V. Az elhanyaglás --- --- --- --- ---	70

KENEDY GÉZÁNAK,

A «PESTI HIRLAP» SZERKESZTŐJÉNEK,

BARÁTI SZERETETTEL

N. A.

A szintér.

«A francziának nehéz dolog írnia; mert a nagy tárgyak megbeszélése nekünk tilos.» Így panaszkodott La Bruyère, s a XVII. század egyik legbéketűrőbb írójának eme panaszában megható naivsággal van kifejezve a sajtó helyzete is egészen a forradalom küszöbéig. Az enciclopædistákkal végre a «nagy tárgyak» hozzáférhetőkké kezdenek lenni az írókra nézve. Nem ugyan törvény szerint, de a törvényre már ők nem ügyelnek; a hatalmi eszközök pedig mind elégtelenek ahhoz, hogy ezt a jogot tőlök állandóan visszaragadják. Ellenben a hírlapi sajtó, egészen 1789-ig, a rendek egybehívásáig, alacsony s szegény létre marad kárhoztatva. Magában Párisban, a hivatalos újság mellett, számos apró lapocska van; e lapocskák tele vannak könyvismertetésekkel, színi jelentésekkel, botrányos történetkéekkel. Politikai ügyekről alig van szó; a hol említés történik ilyenekről, e korszak hírlapírói oly hihetetlen tapasztalatlanságot és gyá-

mortalanságot árúlnak el, a mely mai napság csaknem olyan érthetetlennek látszik előttünk, mint a sajtónak a terrorismus későbbi éveiben való barbár túlkapásai.

Párisban a forrongás ideje alatt számos olyan ember gyülekezett össze, a kiket íróknak hívtak. Legtöbbjük csekély műveltségű volt, legkevesebbjök bírt némi tehetséggel. Tapasztalatlan és elégtelen természetek, melyek mintegy ösztönszerű előérzetével bírtak a készülődő nagy dolgoknak. Emberek, kik a magok módja szerint figyeltek a tompa mormolásra s a vidék és Páris lakosságának elégedetlenségére, keresve az alkalmat, melyen kenyeret, dicsőséget, bosszút és hatalmat találni. A rendek egybehívásával, a szabad vitatkozás első föltüntével, ezek mindannyian az újságírás új mezejére vetik magokat, mely, úgy látszik, olyan talajt nyújt, a melyen legkönnyebb hódíthatni, s a melyről a hatalomhoz és jómódhoz a legkönnyebb és legrövidebb úton juthatni el. Mindennap száz új hírlap indul meg, melyek legtöbbje rövid fennállás után kimúlik. Majdnem csupa apró lap ez, mert mindenki egymagának szeretné megtartani mindazt a befolyást s mindazt az arany gazdagságot, a melylyel műve kecsegteti. Ez újságokban itt-ott találni egy s más hírt, jobbadán elmélkedéseket a helyzetről s különösen rágalmakat az emberek ellen. Alapjában véve csak pamfletok ezek, melyek naponkint, vagy hetenkint, vagy épen a kiadó tetszése sze-

rint jelennek meg, apró lapocskák rossz papíron, rossz nyomással, rossz stílusban s gyakran még rossz helyesírással is.

Ezek a hírlapok és röpiratok szörnyű módon versenyeznek egymással. Mindegyik hevesebb akar lenni a másiknál s olcsóbb, mint a másik. Némelyik annyira viszi a propaganda dühét, hogy ingyen küldözi és ajándékozza szét lapjait. Most már — úgy vélik — senki sem tehet túl rajtok. Hiú föltevés! Ime, akadnak agyafúrt üzérkedők, a kik még őrajtok is kifognak. Egyszer csak megjelennek Párisban a plakátos lapok. Olyan újságok ezek, melyek minden utczasarkon kifüggesztetnek, úgy hogy valósággal ráerőszkolják az elmenőkre tolakodó színeikkel a piszkos újdonságokat. S e lapok közt meg újabb harcz támad, mely nem szűkölködik komikus részletekben. Alig ragasztották föl például a király-érmelmű lapot a falra, már előkullog a forradalmi lap kihordója s hegyibe tapasztja a magáét, s a mint győzelemittasan távozik, talán megint egy királypárti jön elő, s ez így megy vég nélkül.

Hozzá még utczahosszat a kikiáltók ordítása, ki-ki a maga lapocskáját dicsérvén. A mint az újságok szerkesztői közé a művelt osztályok összes számkivetettjei sorakoztak, úgy találnak az alsóbb osztály összes elzüllöttjei a kihordók és elárúsítók sorában hajlamaiknak megfelelő foglalkozást. Valamennyi naplopó, valamennyi apró mihaszna, valamennyi elcsapott szolgale-

gény, mindazok, a kik kétes lábon állanak a rendőrséggel, seregesen tódúlnak a szegényes boltokba, a hol a lapokat kiadják. Betöltik lár-májokkal az utczáat éjjel-nappal, s a kortársak panaszkodnak, hogy a nap 24 órája nem lenne elegendő, ha az ember mindazt el akarná olvasni, a mit a közönség épülésére írnak. Mert az újság-írás eme kezdőkorában a népnek a nyomtatott szó iránt való tisztelete nagy még, s az emberek úgy érzik magokat köteleseknek, mindent elolvasni, mint a hogy később, a directorium ideje felé, olyan mély megvetéssel viseltetnek a sajtó iránt, hogy többé semmit sem olvasnak.

Ezekben az első időkben a sajtó szegény és gyöngé, hiján minden törvényes alapnak, mely szabadságát biztosítaná. És mégis kudarczot vall minden törekvése a hatalomnak, mely ezt a rohamos folyamot útjában feltartóztatni iparkodik. Ugyanily mérvben utóbb Napoleonnak, az első konzulnak, mindössze egy tollvonásába fog kerülni, hogy kipusztítsa mindezeket a lapokat, melyeket a nép már elejtett s melyek hitelöket vesztették. Ezer meg ezer lap jelenik meg s ha foglalkozik velök az ember, elbámul a bennök jelentkező talentumok csekély számán. Bár az író többnyire saját neve alatt ír, sőt olykor a törvény egyenesen kötelezi, hogy nevét kiírja, alig van néhány, kinek neve megmarad kortársai emlékezetében, s még e néhány közül is csak kevésnek adatott az utókor által ismertetnie.

Pedig az újságok e fegyelmezetlen sokasága volt mégis az, mely a forradalomnak csaknem mindenik szakában döntött, jóban úgy mint rosszban. Szabadságra, terrorismusra, részvétre, közönyösségre, gyávaságra s végül az apathiára — a jelt megadta s a néptömeget irányozta.

Ez a hatalom, mely mindenben uralkodik és mindennel elégedetlen, csakhamar — mint minden más abszolút uralom — fölkelte az összes osztályok elégedetlenségét. Mindenfelől fenyegetések, bonyodalmak, tettegességek támadnak a sajtó ellen. Sőt egy napon — 1789 októberében — még az «árúcsarnok hölgyei» is megjelennek a rendőri bizottság előtt s panaszt tesznek a számtalan pasquill miatt, melyek a nép közt elárúsíttatnak s melyek azt a háromszoros bajt okozzák, hogy tudniillik: először felizgatják az embereket, másodszor elszedik tőlök a pénzt, és harmadszor, a mi minden egyébnél fontosabb, zavarják a csarnokokban az üzletet, mert a pénz, a mely élelmi szerekre van szánva, megmérgezett nyomtatványokra megy el. A rendőri bizottság természetesen megdicséri ez érzületekért a csarnok hölgyeit, de kijelenti, hogy — fájdalom! — képtelen a bajon segíteni. Ezek a «hölgyek» egyébiránt nem óvták meg mindig a konservatív irányhoz való hűségöket, mert két évvel utóbb ők is mindnyájan Marathoz pártolnak, ki bőszen humora egyik szesszenésében arra szólítja fel őket, hogy vegyék kezökbe a politikai munkát,

melyhez férjeik gyáváknak bizonyultak. «Mivel-hogy a polgárok semmi másra nem valók, mint arra, hogy a kávéházakban vagy klubokban terécseljenek, a *Népbarát* arra kéri őket, hogy varkarják a . . . t a kályha mellett, de felszólítja a külvárosok összes jó honleányait, hogy ők, kik százszorta derekabbak, mint férjeik és fivéreik, kerítsék hatalmukba a Massiat-házat s tánczoltassák meg azokat a semmirekellő monarchistákat.»

Ez csak amolyan virága a Marat-féle kedélyességnek, de azt bizonyítja, hogy még a «csarnok hölgyei» is — nagyon is hamar — hűtlenek lettek a jó érzülethez, melyet eleinte vallottak.

Hát még a kávéházak! A nemzetgyűlés elfoglalta a király helyét, minden egyes klub meg a nemzetgyűlés helyébe véli magát feltolhatni, a hírlapok leszorítják a klubokat, s minden *café* jogot vél formálhatni arra, hogy törvényt üljön a hírlapok felett, hogy azokat buzdítsa vagy semmivé tegye. A *Café Procope* vendégei például 1790 novemberében valósággal törvényt ülnek az újságbeli «arisztokrata ordítózők» fölött; ítéletöket annak rendje és módja szerint ki is adják indokolással és bírói stilusban fogalmazott határozattal együtt, melyet külön küldöttség visz meg az illetőknek, tudatván velök, hogy ismétlődő esetben végig fogják őket hordozni Párison «szamárháton, arczczal a farka felé».

Ebben az időben, melyben az emberek még általában szelídek, Decomberousse bíró bizonyos

erénydíj alapítását indítványozza a legbecsületebb hírlapíró számára. E szegény emberek, — úgymond, — semmi elismerésben sem részesülnek republikánus erényességökért; ez okból tehát évenként egy nemzeti ünnepnapon valamely nagy díj ítéltessek oda nyilvánosan annak a hírlapírónak, ki az év folyamán tanúsított érzületével és végbevitt tetteivel magát ily kitüntetésre a legérdemesebbé tette. No de a külvárosok népessége sokkal rövidebben bánik el a dolgokkal, s a szerint, a milyen az épen uralkodó hangulat, tömegesen nyomúl be a nyomdádba — az első években azért, hogy a royalista nyomdászok sajtóit összetörje és betűiket szétszórja, később pedig, a terrorismust követő időben azért, hogy a terrorisztikus lapok nyomdáit szétrombolja. Ha ily alkalommal a házban vagy az úton előtalálnak egy nem kedvelt hírlapírót, azt agyonverik, mint a szegény, szellemes Suleaut, vagy lámpa-ágásra kötik, vagy más, az időknek és körülményeknek megfelelő módon látják el a megfelelő erénydíjjal.

Arról nem is szólva, hogy a törvényes hatóságok (még pedig mindenekelőtt a népszerű hatóságok) mikép vélekednek erről a sajtóról, melynek pedig hatalmuk legnagyobb részét köszönhetik. Az *ancien régime* soha sem üldözte oly kegyetlenül az írókat, soha sem lehetett hallani olyan sértő kifejezéseket az irodalmi munkásokra vonatkozólag, mint épen a szabadság

emez idejében. Teljes sajtószabadság uralkodik, csakhogy piszkolódás, vagyon-megsemmisítés, agyonverés és rögtönzött bitó által korlátolva. Mindezek velejárói az abszolút sajtószabadságnak. A parlamenti és városi hatóságok pillanatra sem szűnnek meg panaszkodni, szitkozódni, fenyegetőzni és büntetni. A konvent 1793 márczius 8-iki ülésében föláll egy képviselő és felszólítja a gyülekezetet, hogy mindama tagjait, kik az újságírói mesterséget űzik, taszítsa ki kebeléből, mert ezek a «szennyes teremtmények csak megmételezik a levegőt, a melyben a törvényhozók dolgoznak». — «Hadd kuruttyoljanak ezek a nyomorúlt teremtések a sárban és a . . .», kiált föl egy másik képviselő; «de van rendőri hatalom, melyet a konvent a maga kebelében gyakorolhat s ennél fogva követelem, hogy kergessék ki innen az újságírókat, kik állásukat arra használják föl, hogy a közszellemet megmérgezzék». Az ötszázak tanácsában Tallot szintén törvényt kíván a journalisták ellen. «A klubok is tettek eleinte szolgálatoakat a köztársaságnak», úgymond, «s mégis bezárták őket, mihelyt veszedelmesekké váltak. Már pedig minden újságíró egy leendő klub, s még százszorta veszedelmesebb, mint amazok, a melyek eltöröltettek». Pluviose 18-án ugyanez a szónok visszatér a tárgyra s egyik kollégája azt mondja, hogy az újságírókkal úgy kell bánni, mint a rimákkal, mert, miként ezeknek, nekik is megvannak a magok kerítőnöi, miként azok,

ők is úton-útfélen kínálgatják magokat, s miként azok, ők is megmértelyezik a közegészséget.

Ha egy kissé a dolgok alapját vizsgáljuk, ebben a dühben, mely — akár a forradalmárok, akár a «rend emberei»-nek részéről — a hírlapírás ellen irányul, mindig nagyon is emberiesen hitvány indokait találjuk föl a hiúságnak és bortságnak. A hírlapírók ugyanis jelen lehetnek a törvényhozó testület és a városi tanács ülésein, s a szónokok és ordítózkodók, a kik igen szívesen látják, ha apró hírességek a tanácskozó teremből kivitetik a nyilvánosság elé, elvesztik az egyensúlyt, ha a tudósítók olykor nagyon is híven adják vissza beszédeiket és taglejtéseiket. Pedig a hírlapok fele abból él, hogy tudósításokat közöl a törvényhozó gyűlésekről, természetesen mindenik a maga módja szerint, s mindenik arra törekedvén, hogy a többen túltegyen, — az egyik adomákkal, a másik torzképekkel. az egyik terjedelmességgel, a másik pikáns rövidséggel. E módok mindegyikéről előre is föltehető azonban, hogy mellette a népképviselő új fölsége meglehetősen pórul jár. Hiszen annyira jutottak a dolgok mindjárt a forradalom első idejében, hogy abban a pillanatban, a mint Lameth és barátjai a királyhoz közelednek, azt ajánlják neki, hogy a *Logographe* című lapot, mely azt tűzte ki feladataul, hogy a törvényhozó testület üléseit gyorsírói hűséggel adja elő, s mely a maga költéséből meg nem élhetett, a civillistából segé-

lyezze, mert a népképviselőt keblében előforduló összes balgaságoknak és túlkapásoknak hű előadása csak arra szolgálhat, hogy a népben fölébresztsze a monarchia tekintélyét és a király iránt való szeretetet. Ez igen komolyan és minden gúny nélkül van mondva.

Viszont az újságírók sem maradnak adósai a törvényhozóknak semmivel. Az 1792. évben, midőn a nemzetgyűlés Marat-t s vele egyidejűleg Rayou abbét, a royalista berzenkedőt vád alá helyezi, Marat udvariasan azzal felel, hogy felszólítja a népet: «tartson törvényt tüzzel és lánggal a népképviselőt e rothadt többsége fölött». Kiki a maga módja szerint! Lous-tallot és Brissot ünnepélyesen s ezernyi idézettel és bizonyítékkal hirdetik, hogy a sajtó szabadsága valamennyi szabadság közt a legelső. Camille Desmoulins, az összes társadalmi körök elkapatott és kikapós kedvencze, majd élcesen, majd fenköltén védelmezi ezt a szabadságot; a mely nélkül nem élhet; mások meg egyenesen rátámadnak az egyes képviselőkre, a kik tiszteletlenül viselték magokat a sajtóval szemben, így például a *Chronique de Paris*, mely Barnave-val a következő szeretetreméltó modorban bánik el: «Barnave úr, úgy látszik, valóban nem szenvedheti a philosophiát meg a hírlapírókat. Minden nap támadást intéz az egyik és a másik ellen. A mi a philosophiát illeti, ez csakugyan semmi szemrehányást sem tehet neki; ennek ő semmit

sem köszönhet s nem mondhatni el róla, hogy olyan, mint a vásott kölyök, ki az anyját veri. De a mi a hírlapírókat illeti, az már más! Ha lelkiismeretesen magába száll, kénytelen lesz bevallani, hogy ők voltak dicsőségének tárogatói, s ha megvallja az igazat, kénytelen lesz magában elmondani, hogy mennyit köszönhet ezeknek az embereknek, a kik naponkint fáradoztak abban, hogy az ő mondatait kiegészítsék és gondolatait kikerekítsék, ők, kik az ő stilusát, melyet Madame de Sévigné «kutya-stil»-nek nevezett volna, neki lefordítják s a híres szónoknak azt a szolgálatot tették, hogy beszédeit másképp írták le, mint a hogy ő azokat elmondta.»

Ezen a hangon folyik tovább a társalgás, a hírlapok leszólják a hatalom embereit, ezek meg a hírlapokat és — ki hinné? senki sincs a sajtóval megelégedve, még monsieur Sanson sem, a párisi hóhér! Még ennek is van ellenök panasza, még ez is indít sajtópereket, még az ő becsülete is szenvedett, még az ő üzlete is kárt vallott, még az ő hírneve is veszélyeztetve lőn — természetesen csakis a hírlapok által. Ezek azt mondták róla, hogy irígye Guillotine úrnak s ezért házában különféle royalistaösszejöveteleket enged meg, sőt még azok a sajtók is, melyek a royalista bérencz íróknak szolgálnak, a hóhér házában állanak.

Sanson úr nem tűrheti becsületén ezt a foltot és pert indít néhány párisi hírlap ellen. Ha az ember a tárgyalásokat olvassa, nem tudja: bolon-

dos tréfáról van-e itt szó, vagy utálatos valóról. Hiszen ezt a kettőt alig is lehet egymástól mindig egészen megkülönböztetni a forradalom isteni zúr-zavarában. Elég az hozzá, Sanson úr a vádat nagyon komolyan vette. Ámde a royalista lapok átértik az iróniának azt a drága kincsét, mely ebben az egyetlen kis jelenetben rejlik, s azzal az egész kétségbeesett álnoksággal zsákmányolják ki, mely ebben az időben sajátjuk. Ezt az embert különben is sokat szerepeltetik. A legkedveltebb alakok közé tartozik, a milyeneket a nyilvánosság színpadára hurczolnak. Sanson úr, hogy magát teljesen igazolja, beiratkozott a jakobinus klub tagjai közé, s neve egy listán jelent meg a Lameth és Barnave nevével. Erre egy royalista pamflet Sanson úrral egy állítólagos tiltakozást küldet be magának, melyben óvást tesz az ellen, hogy őt, a kontárt, ki a nyakelmezés művészetében csak inas, a művészet e nagy mesterei mellé állítják. «Én e két derék hazafit csak hírók és tetteik után ismerem, de elmondhatom, mert hiszen magamról szólok, hogy még nem értem el a hírnevességnek azt a fokát, a melyre ők eljutottak, s még nem vagyok érdemes arra, hogy velök egy sorba helyeztessem.» S a szerkesztőhöz fordulva, a hóhér imígyen esdekel: «Ön, uram, nyilván ismeri e két kitűnő férfiút, kiknek jóakarátát velem elvesztetni szeretnék. Mondja meg nekik, a mit ők talán már magok is mondtak magoknak, hogy a mi sorunkban sok

ellensége van az embernek, s hogy amaz utálatos névtelen teremtmények egyike szándékosan akart engem gyanúsítani ezzel a dicsekvéssel, a melyre soha sem lennék képes. Kérje meg azokat az urakat feleségem és ártatlan gyermekeim nevében, a kiknek nincs más módjok a megélhetésre, kérje meg őket, ne adjanak hitelt ennek a rágalomnak, mely rám szóratott; mondja meg nekik, hogy távol attól a hiedelemtől, mintha én Barnave és Lameth mellett megállhatnék, teljesen elismerem tehetségök fensőbb voltát s legfőlebb másod-sorba helyezem magamat mellettök. Ily nagy mesterek után még mindig nagy tisztesség a második helyetelfoglalni.» Aláírva: «Sanson, párisi hóhér.»

Így nyilatkoztak a kor dévaj tréfái, s most elképzelhetni, hogy milyen beszédek voltak hallhatók, mihelyt az emberek akár bátorságból, akár félelemből vagy örültségből komolyak lettek.

E sajtót minden útján és tévútján elkísérni csaknem lehetetlenség, de igen hamar kifárasztana is az a nagyszerű egyhangúság, mely minden túlság mellett is eme nyilatkozatok legtöbbszörében uralkodik. Ez okból az itt következő lapokon mintegy élő képekben akarom az olvasó szeme előtt megjelentetni a forradalmi sajtót. Három osztályba sorozom e kor embereit:

a komolyak,

a vérszomjasak és

a szatirikusok.

Ez a felosztás pedig nem merőben önkényes.

Egészen megfelel annak a fejlődési menetnek, melyet a forradalom sajtója vett. A mennyire ünnepélyes és tudatával bir nagy feladatának eleinte, utóbb eszelős örvongésbe esik, melyet azután véghetetlen orgia vált fel. Az itt működő elemek természetesen nem osztályozhatók időrend szerint, s névszerint a szatíra az egész forradalmi korszak alatt uralkodik, s ép így túléli egyes lapoknak a komolysága a közélet valamennyi átalakulását. Általában véve azonban reménylem, hogy egyes képviselőinek eme képeiben egyuttal áttekinthető és igaz képet nyujtok magáról a sajtóról, szelleméről és viszontagságairól.

A komolyak.

Bármely oldalról tekintjük is a forradalmat, lehetetlen nem foglalkoznunk azzal a kicsapongó genievel, mely Mirabeau nevet viselt. S még inkább, mint bárhol is, vagyunk kénytelenek ezzel akkor, ha a forradalmi sajtó történetét vizsgáljuk. A legújabb kor aprólékos kutatásai kimutatták ugyan, hogy mindabból, a mi Mirabeau neve alatt íratott, nyomtatott és terjesztetett, valójában mily kevés tekinthető Mirabeau tulajdonának. Egész sorát fedezték föl a munkatársaknak és szerzőknek, csaknem minden egyes írata és beszéde számára. De csodálatos! mindez alig ártott legkevesebbet is Mirabeau hírnevének. Az utókor itt nem csupán a megszokást követi, mely nem igen en-

gedi meg, hogy a históriai fogalmakat, melyek bizonyos időn át fenállottak, elejtsük; hanem az a gondolat vezérli, hogy Mirabeau, az író, sőt a szónok is háttérbe szorúl Mirabeau, a cselekvés és merész kezdeményezések embere előtt. Mint ilyen tovább is fog élni a történelemben, daczára minden irodalmi tolvajlásnak, melyet rásüthetnek, mint a hogy a síriron, melyet a klubok kevés halála után megállapítottak, «erényes polgár» a neve, daczára a semmirevalóságoknak és megvesztegethetőségnek, melyeket rábizonyítottak. Mondhatjuk, hogy Mirabeau a sajtó és sajtószabadság megteremtője volt Franciaországban. Úgy járt el ebben, mint a hogy a legtöbb esetben eljár, nem szorosan megállapított tervet követve, s nem fogalmazva gondolatait fölczifrázott mondatokba, mint a forradalom többi emberei szokták volt, hanem segített magán egy-egy gyors tettel, a mint ez a közszükségletnek vagy saját szükségletének épen megfelelt. Mert itt is ki kell emelnünk, hogy ez az önző genie hű maradt magához a sajtóhoz való viszonyában is. Csak azért szolgált neki, hogy czéljaira használhassa. A sajtószabadság eszköz volt neki hogy szabadságot nyerjen: saját eszméit és saját igényeit, valamint saját hiúságait hirdetni. Soha sem volt meg benne a hírlapíró szenvedélye, mint Maratban és Desmoulinsben; nem az a széleskörű ismeret, mely munkatársának, Brissotnak sajátja vala; s főkép nem volt

meg benne az a fenkölt erény, mely a nemes Loustallot-t ékesíti, és sorsa mégis az, hogy a férfiaknak élén járjon. Nem benső hivatásnak engedve nyúlt tollhoz, hanem rákényszerítette az anyagi szükség, hogy megélhetési módot szerezzen. A sajtót azért választotta, mert ez az út látszott előtte a legkényelmesebbnek. De mi helyt a sajtóhoz tartozik, mennyire megköveteléseiben azoknak erényességét illetőleg, kik vele együtt ugyane rendhez tartoznak! Szinte derűtséget okoz, ha halljuk, hogy az a Mirabeau, ki napról-napra urat és — úrnőt változtat, mily szigorú követelésekkel áll a journalisták elé. «Ha ők» — így ír a journalistákról — «őszintén szentelnék magokat annak a nemes hivatásnak, hogy hasznosak legyenek! Ha fékezhetetlen önszeretetök megengedné, hogy a dicsőségre törekvést alárendeljék a méltóságnak! Ha a helyett, hogy lealacsonyítják magokat, lerántják egymást s kölcsönösen megsemmisítik egymás befolyását, egyesítenék törekvéseiket és munkálkodásukat, hogy leverjék a nagyratörőt, a ki bitorol, leálczázzák a csalót, ki másokat tévútra vezet, rámutassanak a hitványra, a ki eladja magát! Ha egyesülnének a hazugság előítéletei, a személyvesztegetés, a babona és a zsarnokság ellen, — nem egészen egy század alatt átalakítanák a föld színét!»

Itt csak annyiban kell Mirabeauról szólanunk, a mennyiben a szabad és politikai sajtónak Fran-

cziaországban megteremtője volt. A többé-kevésbé irodalmi irányú vállalatok, a melyeknek abban a reményben szenteli magát, hogy tiszteséges pénzkeresethez jut, reánk nézve itt nem jönnek tekintetbe. Tulajdonképeni szerepe itt is csak a «rendek» összeülésével kezdődik. Nevöket, *Les États-Généraux*, címűl használja lapjának, melyet a kormány minden engedélye nélkül hirdet, s a kormány tiltakozása daczára is megindít. Meg merte tenni azt, a mihez előtte senkinek sem volt bátorsága: kiadott egy lapot, a nélkül, hogy az akkor még mindenható kormány ellenzésével törődött volna.

E lapnak első száma 1789. május 2-án jelenik meg s már ebben a számban szól — igaz, hogy csak általános kifejezésekben — egy angol minta szerint való alkotmányról. A kormány azonban csakhamar — május 7-én — betiltja a lapot, s gondoskodik ilymódon, hogy hamarosan megszerezze szerkesztőjének azt a népszerűséget, mely későbbi hatalmának alapját képezi. Minthogy a hírlapkiadást lehetetlenné teszik reá nézve, más megélhetési módot keres. Most már nem lapot ad ki, hanem «leveleket választóihoz», s mint képviselőnek ezt nem lehet neki megtiltani, mert, mint állítja, ő ezzel csak kötelességét teljesíti, támaszkodva a sérthetetlenségre, mely a rendi gyűlés tagjainak biztosítva van. Ezek a levelek valóban csak a gyűlésen történtek előadását tartalmazzák, a kormány és az egyes szónokok nyi-

latkozatait, a fősúly természetesen magának Mirabeau grófnak a beszédeire lévén helyezve.

Az öndicsőítésre való hajlam annyira megy benne, hogy sokszor valóban csodálatraméltó éleselműséget fejt ki, csak hogy kisebbítse a legnagyobb tényeket is, a melyekben magának nem volt része. Minden gyermek ismeri amaz augusztus 4-iki éj történetét, melyben egyszerre az összes feudális előjogok maguk e jogok birtokosai által eltöröltettek, föláldoztattak. Még ma sem lehet amaz éjről szóló tudósításokat szent ihlettség érzete nélkül olvasni, s a ki elképzei magának Franciaország akkori állapotát, könnyen lehet fogalma a lelkesültség mámoráról, melyet az ez ülésről szóló hírek az országban előidézhettek. Nos, a mi Mirabeaut illeti, ő egészen nyugodt. Két nappal utóbb fejtegeti amaz éj eseményeit, hidegen bírálgatva, mintha legalább is hétszáz éves eseményekről volna szó. «A ki ismeri a nagy gyűlekezeteket», — így ír, — «a drámai érzelmeket, a mik iránt fogékonyak, a tetszés csábító voltát, a kartársakat felülmúlni törekvést, a személyes önzetlenség büszkeségét, egy szóval a nemes ittasságnak azt a nemét, mely a nagylelkűség túláradását kíséri, a ki meggondolja mindemez okoknak összehatását, az előtt mindaz, a mi ebben az ülésben történt, egészen a rendes dolgok sorába tartozónak tűnik föl. A gyűlekezet a lelkesedés árjában volt. Minek tanácskozni, mikor mindnyájan egyetérte-

nek? Hiszen a közjó követelményei világosabban mutatkoztak, mint valaha. Sem tehetségre, sem ékesszólásra nem volt szükség, hogy elfogadtassék az, a mi már el volt határozva s a mit az egész nemzet imposáns többsége követelt».

Mirabeau egy másik hírlapot is segített meg-alapítani. Ennek a czíme *Courrier de la Provence*. De itt még nehezebbb megállapítani, mint másutt, hogy mekkora volt Mirabeaunak a része munkatársai művében. Mert joggal emelték ki Mirabeau egyik legbecsesebb tulajdona gyanánt azt, hogy, miként egy francia szerző elmésen mondja róla, értett «az olyan emberek megbabáztatásához, kiknek eszméik voltak», vagyis, hogy bírt az-zal a tehetséggel, talentumokat fölkeresni, meg-ismerni, méltányolni s magának és ügyének szolgálatára fordítani. Ebben a képességben alig érte el Mirabeaut valaki, sem azelőtt, sem azután. Azzal is nagy érdemet szerzett a sajtó körül, hogy egész sorát fűzte hozzá olyan neveknek, a melyek utóbb mindannyian magok is híresekké lettek. A legnagyobb és legimposánsabb Mirabeau valamennyi munkatársa közt, Brissot volt.

A forradalom három legszebb alakjáról fogok most szólni: Brissotról, André Chénierről és Loustallotról. Az első elvitázhatatlanul a legkiválóbb volt, mint politikai hírlapíró, a második, mint költő, a három közül a legmeghatóbb, s végre Loustallot az, ki fiatalsága mellett is leginkább hasonlít az antik mintaképekhez. Mind a

három szerencsétlen halállal múlt ki, az első kettő a vérpadon, az utolsó titokzatos, de mindenestre korai halállal. Három ilyen alak már maga is elegendő volna, hogy a dicsőség fényét áraszsza erre az egész korszakra s méltó tárgyává tegye azt a költők lelkesedésének s a történetíró elmélkedésének.

Brissotnak, mint említve volt, már Mirabeau lapjában is része volt; sokáig élt Angliában s a mint magával hozta az angol stílust és az angol szokásokra való hajlamot, úgy terjesztette egész erejével a Franciaország és Anglia közötti szövetség eszméjét is, a miért később azt vetették szemére, hogy az angolok megvásárolták. Az egész forradalomban alig rágalmaztatott egyetlen ember is annyira, mint Brissot. Brissot bizonyos körökben egy jelentésű volt a zsványnyal, s az utczai gyermekek e helyett: «Elloptad a játékomat», azt mondták egymásnak: «Elbrissotoltad a játékomat». Ily dühösen üldözte Brissot-t az irigység és még sem gátolhatta meg, hogy a *Patriote français* szerkesztője be ne választassék a konventbe, a hol természetesen egy időre le kellett tennie hírlapírói működéséről. — De csakhamar visszatért ahhoz a ponthoz, a honnan kiindult, és olyan sokoldalú, annyira politikai és eszes működést fejt ki, mint kortársai közül egyetlen hírlapíró sem. Talán egyetlen journalistája volt ő ama korszaknak; a kiről el lehetne mondani, hogy fogalma van arról, a mit mai

napság külpolitikának és nemzetközi politikának nevezünk. Ismerte a viszonyokat és hangulatokat Európában, nyelvismereteinél fogva abban a helyzetben volt, hogy az akkori néhány lapot olvashatta s azokból okulást meríthetett. Miként Angliáról, úgy Németországról és Ausztriáról is meglehetősen alapos értesülései voltak. Ugyanazzal a melegséggel, a melylyel az Angliával való szövetségért harczolt, ugyanazzal a hevességgel kardoskodott a Németország és Ausztria elleni háború mellett; nem akarta, — miként mondá — a szövetségeseeknek engedni át, azt a dicsőséget, hogy ezt a népszabadító háborút megüzenjék.

E külpolitikai ügyek mellett igen sok politikai és társadalmi belügyi kérdést is taglal. Ugyanazzal a hévvel fejtegeti azt a kérdést, vajon Párisban továbbra is megtürendők-e a játékbarlangok, mint a hogy tárgyalja az alkotmányi ügyeket, a vallási és irodalmi kérdéseket. Kezdeményezéseket, melyek a művészetre, és másokat, melyek a tudomány számos mezejére terjednek ki, neki köszönhetik kortársai. Maga egy egész encyclopædia, s tevékenysége olyan, melyet sokoldalúságában alig lehet megérteni. Azon a napon, melyen a 21 girondista elesett, a párt journalista vezére, Brissot is meghalt a nyaktiló alatt. Egyesítette magában Mirabeaunak csaknem minden tulajdonát, amannak bűnei nélkül. Angolos modorú cikkeiben kevés van az akkori journalistika

dagályosságából és semmi sincs bennök az akkor szokásos frivolságból.

«Szememre hányják» — írja egyszer — «hogyan túlságosan komoly vagyok. Vidámnak, gúnyolódónak szeretnének látni. Ez olyan szerep, a mely nekem nem tetszik: Az embernek hűnek kell maradnia önmagához. Még ha a franczia nép vissza-sülyedne is annyira, hogy ismét kedvét lelné a politikai tréfákban, az írónak, a ki becsüli magát s a ki csak hasznos akar lenni, még akkor is óvakodnia kell attól, hogy ennyire leszálljon.»

Szívvel-lélekkel journalista, s pályáját minden másnál fölebbvalónak tartja. A sajtó több előtte, mint a törvényhozás. A hírlapírás egész eszményi tartalmát összefoglalta a következő mondatokban: «Úgy emlegetik előttem a jakobinusok szószerét, mint eszközt a nép felvilágosítására! Hát közelébe férhet egész Franciaország — de mit mondok? közelébe férhet csak egész Páris is ennek a szószerének? Nem soknemű korlással van-e körülveve ez a szószer? ... Hogy hozzá közeledhessünk, nem nagy hírnevünknek kell-e lenni, vagy pedig befolyásos tagok fondorkodása által juttatnunk magunkat oda? Nem, ilyen szószer a népet fel nem világosíthatja. Ehhez nagyon is viharos, nagyon is ki van téve a szenvedélyeknek. A nép szószeréről az egész nemzethez kell szólni. S ez a szószer csak a sajtó. Itt ezernyi szónok beszél egyszerre a néphez; itt képződik a közvélemény; itt eszmélőd-

nek és ítélnek csöndes gondolkodásban, egybevetve, fontolgatva, következetesen.»

Sokáig lesznek még megoszolva a nézetek eme férfiú és működése felől, mert sohasem rágalmaztak el írók olyan rettenetesen, mint ezt. Lapjáról azt mondták: «Ostora az udvarnak és réme a terrorizmus embereinek». S a királypártiak és a terroristák csakugyan egyesültek is az ő üldözésére. Nincs vád olyan czudar és alávaló, a mit Brissot ellen ne emeltek volna. Felületes történetírók nem akartak kitérni a rágalom ez óriás halmazának, s vizsgálódás nélkül ismételték Brissot ellenségeinek nyilatkozatait. Lamartine mindezeket a vádakat készpénznek vette s visszaadta azokban a terjengős körmondatokban, melyek gyakran csak tudatlanságát palásoltják. Az arczátlan vádakkal szemben, melyeknek Brissot életében és holtá után kitéve volt, barátjának és munkatársának, Giretnek tanúságára hivatkozhatik, kinek elég bátorsága volt, róla a konvent törvényszéke előtt így nyilatkozni: «Bizonyítom, hogy Brissot-t ismertem; úgy élt, mint Aristides, és úgy halt meg, mint Sydney — a szabadság vértanúja».

Állapodjál meg, olvasó, egy pillanatra André Chénier emlékezete mellett! Neve, mint költőé, mindnyájunk előtt ismeretes és kedves; szereplését, mint a *Journal de Paris* munkatársáét, ritkábban méltatták, pedig itt is megérdemli, hogy rendje legkiválóbbjai közt említettessék. Mint tüzes

és érzékeny lélek, részt vett minden mozgalomban s mindig az elnyomottak pártjára szegődött. Mikor a nép fölkel az abszolút uralom ellen, ő, a legékesebben szólók egyike, az első sorban áll s versei, miként prózája, a legkiválóbb alkotások közé tartoznak. Mikor a királyság elenyészik s a terrorizmusé lesz az egyeduradalom, ismét a királyság pártján és mindenkor a mérsékeltség pártján áll. Nem csatlakozik a royálista sajtó veszett lármájához, mely mindent, a mi köztársasági, üldöz és rágalmaz. Mindvégig megtartja azt az ünnepléses és előkelő hangot, mely a forradalom nagy lapjait az első években jellemezte. Ez minden esetben így van, csak ott nem, a hol saját személye forog kérdésben. Itt már csupa tűz és igazi költő. «Csak hadd nevezzenek engem a törvényhozó hírlapírók, bölcselkedő pasquillisták s velök együtt valamennyi csepűrágó, gályarab, tolvaj és klubbeli szónok tovább is arisztokratának, udvaroncznak, osztráknak, nép ellenségének! Csak egyet felelek nekik: szívesen leszek mindaz, a mit rólam mondanak — föltéve, ha ordítózásuk azt bizonyítja, hogy nem az vagyok, a mi ők. Nem tudok nagyobb bectelenséget, mint azt: hozzájuk hasonlóak lenni. Bármilyen nevekkal illetnek is, ezeket a neveket tisztességeseknek fogom találni, ha ők — nem osztják meg azokat velem.»

Más alkalommal pedig ismét a következő vágja oda ellenfeleinek: «Nekem semmi közöm

sem volt a régi kormányzathoz, melyet mindig utáltam. Mindenkor megvettem udvaronczeit, kémjeit, tömlöcztartóit, épen annyira, mint a hogy most utálom annak a léha osztálynak az udvaronczeit, kémjeit és csatlósait, melyet az olyan szónokok, a kik hozzá méltók, arcátlanul népnek neveznek».

Ez apró mutatványokból általában megítélhetni a szokásban volt polémia hangját. Fogalmat nyerünk arról a gyűlöletről, melyet André Chénier a demagógokban gerjeszthetett. Számталanszor úgy látszik, mintha fejével játszanék, de mindannyiszor megkimélik, talán testvér-öcsce, Marie Chénier befolyása következtében is, ki a jakobinusok táborában igen hatalmas. André az öcscsével is ellenségeségben van ugyan, mert az utóbbi utasítást kapott, hogy védelmezze a költő ellen a radikalismust. Egyike volt ő az elsőek közül azoknak, kiket a szabadság kiábrándított, s egyike az utolsóknak azok közül, kik ezt a kiábrándulást életökkel fizették meg. Csodálatos, hogy majdnem Thermidor 9-ikéig élhetett, ő, ki naponkint rendre hívta ki maga ellen a hatalmasokat. Sok meggyőződés, sok nemeskeblűség és sok meggondolatlanság vegyült össze minden beszédében. Végzetes ártalmára volt ez neki s jórészt iratai hatásának is. De irodalmi szempontból tekintve, ez a fékezhetetlen szenvedély a legnagyobb bájta kölcsönzi nyilatkozatainak, s el lehet mondani, hogy hírlapírói működéséért is az iroda-

lomtörténetben foglalna helyet, ha ennek útját nem állják vala költeményei.

Kevésbé egyetemes tehetség, mint Brissot, de viszont szentelenebb is; kevésbé szerencsétlen, mint Chénier, bár szintén nem kegyeltje a szerencsének, volt Loustallot, a *Revolutions de Paris* szerkesztője. Huszonnyolcz éves korában halt meg, abban a hírben, hogy a legkomolyabb és legderekabb volt pártja journalistái között. Nevét soha egy cikk alá sem írta, annyira ment volt minden hiúságtól, s azért neve mégis mindenki előtt ismeretes volt. Stilusa, valamint sorsa is La Boétiere, a *Servitude volontaire* szerzőjére emlékeztet, ki a XVI. század legidegenszerűbb alakjai közé tartozik, a miként Loustallot egyike a XVIII. század legidegenszerűbb alakjainak. A nancyi szerencsétlenség hírének hallatára olyan mély bánat fogta el, hogy belehalt, így beszéli a legenda, így beszéli nevezetesen Camille Desmoulins, ki ezt az író — csodálatos! — bálványozó szeretettel imádta.

Nem lehetett élesebb két ellentétet képzelni, mint a hiú, lármás, örökké nyughatatlan Camillet, ki azt szerette volna, hogy nevét folyvást emlegessék, s a spártai Loustallot-t, a maga ünneptélyességével, a népszerűség iránt való megvetésével s az eszmékért való önfeláldozásával. Desmoulins mindazáltal szerette barátját, a míg élt, s dicsérte holtá után, még pedig annyira, hogy a *Revolutions de Paris* kiadója azt állította,

hogy ebben gonoszság rejlik s az elhunyt szerkesztőt csak azért dicsérik olyan nagyon, hogy elhitessék az emberekkel, hogy lapja most már minden jelentőséget elvesztett. Bár mint legyen is, Loustallot sikerekben gazdagon hunyt el, mielőtt a forradalom elérte volna tetőpontját, mielőtt ő maga egyetlen szemrehányást is tehetett volna magának. Sem bűnöket, sem csalódásokat nem ért meg, élvezhette azt az örömet, hogy lássa, mint halad az a mű, melyen ő minden eszményével csüggött, folyvást a diadal útján tovább, s hirtelen halállal múlt ki, mielőtt az első keserűség érhetne volna.

Szebb életet, szebb halált az Isten nem oszthat!

A mint ez az új hatalom föltámad, mit cselekszik a kormány?

Az 1792. évben a rendek összegyűltekor a régi kormány, külsőleg legalább, még mindig teljes erőben áll fenn. Kezében vannak a befolyásolás és elnyomás összes eszközei — miként használja fel azokat a sajtóval szemben? Eleinte az uralkodó hatalom itt is ép oly kevésbé van értesülve a valóról, mint egyéb dolgokban. Még mindig azt hiszi, hogy a régi eszközökkel is boldogulhat; rendeleteket bocsát ki az írók elfogására, a lapok elkobzására, s minthogy rendeletei hatálytalanok maradnak, leírhatatlan zavar fogja el. Az erőszakoskodásból tehetetlenségbe esik. Az ár egyre emelkedik — a kormánynak azonban alig

van más védpaizsa, mint a hivatalos *Gazette*. S most képzeljük el ezt a harczot! Az egyik részen a fölszabadult tehetségek egész mámora, a győzelem tudatának egész nyeglesége, s az az érzet, hogy nagy tömegben harczolnak, a mi a bátortalanakba is vitézi érzést önt; az egyik részén ez a hadsereg, melynek szélső jobb szárnyát Mirabeau vezérli, míg a balon álló utolsó embernek a neve Camille Desmoulins, a lelkes gúnyolódó; az egyik részen a hatalom és tudomány, a népszerűség és az írói becsvágy; a másik részen a szegény hivatalos *Gazette*, melynek a Bastille elfoglalásáról sem szabad tudomást vennie, mert az tudvalevőleg hatósági engedély nélkül ment végbe. A boldogtalan *Gazette* az összes kortársak könnyű gúnyolódásának tárgya, a mint rendeleteket regisztrál, udvari kinevezéseket közöl, apró tényeket beszél meg s az európai udvaroknak bókolgat! Csak látni kell, hogy megszánja az ember; olybá tűnik föl, mint a ki abban az órában, a mint a hajó recsegni, ropogni kezd, a fedélzeten elkezdené a szegeket számlálgatni. Ebben a szerencsétlen helyzetben marad a kormány az 1789. utáni első időkben. Legfőlebb néhány fizetett iparlovagra talál, a kik készek neki szolgálni. Michelet beszéli, hogy a királyi civillista intendánsa Alexandre Lameth előtt megvallotta, hogy rövidke idő alatt 7 milliót kellett fordítania írók és szónokok megvásárlására. Ám e megfizetett banda zabolátlan-

sága csak arra szolgál, hogy az ellenzék dühét fokozza s a királyság helyzetét még kétségbeesettebbé tegye. Sőt, a terroristák bátran hivatkoznak arra, hogy a gyilkolásra és tömeges öldöklésre való felhívást voltakép a rend és a trón védelmezői vitték bele a sajtóba. Egészen azonban a szabadság ez első pillanatában nincsenek véleménykülönbségek. Még a legmérsékeltebb emberek is örülnek a szenvedhetetlenné vált régi kormányzat bukásán.

A forradalom haladtával mindez megváltozik. A szabadelvűek biztosítani akarják az első vívmányokat; a tömeg azonban előre törtet és elhagyja a fontolgatókat. Ekkor történik, hogy a királyság oly nemeskeblű rokonszenveket ébreszt, a milyen az André Chenieré volt; ámde nyugodtabb és állandóbb támogatás is találkozik az alkotmányos eszmék védelmére.

Első sorban említendők itt meg: a *Mercure de France*, Mallet du Pan, és a *Moniteur universel*, Ch. F. Paukoucke vezetése alatt. Mind a ketten felvilágosult szabadelvűek. Mallet du Pan magára vállalta azt a hálátlan szerepet, hogy közvetítő legyen a két párt közt. De ez csak oda-juttatja, hogy minden párttal összevessz. Tolla hatalmas szövetséges volt a királyságra nézve 1789-től kezdve 1792. végéig. Ámde mivel a királyság fanatikusait ép úgy megtámadja, mint az új rend fanatikusait, nem kerülheti el, hogy ő is ki-ne legyen téve a királyiak részéről minden

támadásnak. Mindazt a keserűséget, melyet a pártok közt való állása magával hozott, kiöntötte egy cikkbe, mely válaszul szolgál ama számos támadás egyikére, a melyeket Brissot lapja ellene közölt. «Olyan időben», úgymond, «melyben minden visszaélést megszüntetnek, fel kell panaszkodni egy visszaélést, mely minden másnál jobban veszélyezteteti a szabadságot és a személybátorságot. Rövid idő óta egy csoport író úgy tekint a maga nézeteit, mind megannyi dogmát, s a maga határozatait, mint megannyi orákulumot. Ha valakinek valamely tárgyról más nézete van — mit mondok? ha csak kételyt fejez ki, módosítást indítványoz, rögtön megszólal a despotismus vad hangja, hogy ez embert bevádolja, összemarja, rágalmazza. Minden ellenvetés úgy tekintetik, mint merénylet a legszentebb jogok ellen. A mint a censura kardjától megmenekültünk, a türhetetlenség gyilkos fegyverei elé jutunk. Beszélnek a sajtó szabadságáról; ámde hogy ez a szabadság hathatós legyen, mindenek előtt szükséges, hogy a nézetek szabadsága elismertessék, s ettől ugyan nagyon messzire állunk.»

Egy másik alkalommal, 1790-ben, tehát még aránylag nyugodt időben, a *Mercure*-ben részletesen beszél el egy jelenetet, hogy a patrioták a Palais Royalból mint indítottak hozzá egy küldöttséget, a mely tudtára adta, hogy tegyen le hazaáruló nézeteiről, mert különben a nép igazságszolgáltatásának fogják kiadni. Hasztalan hi-

vatkozik a sajtószabadságra és a gondolat szabadságra. A nála járt küldöttség filosofiája ilyen érveket nem vesz be, és azzal válik el tőle, hogy félre nem érthető intését ismétli. Három éven át folytatja Mallett du Pan ezt a harczot, néha nagyobb hevességgel is, semmint állásának és annak az ünnepélyes méltóságnak, a melyet felöltött, hasznára lenne. Végre elhagyja Franciaországot és visszavonul Genfbe. Genfből a direktorium felszólalására kiüzetvén, Angliába ment, a hol 1800-ban szegény sorsban hal meg.

Még rosszabbul járt Pankoucke. Sokszor állították felőle, hogy semmi más nem volt, mint gazdag hírlapvállalkozó. Maga mint író szeretett volna szerepelni, s mindenesetre volt bizonyos szenvedélye az irodalom iránt. Gazdag ember volt a forradalom elején, s milliókra menő vagyonát emez idők alatt lapvállalataira áldozta. Véleményeért és személyeért eltűrt minden támadást, a mely politikai ellenfelek ellen irányoztatni szokott, s minden gúnyt, melyet kétségtelenül idegenszerű mivolta maga ellen kihívott. A milyen tisztességes közepszerűség volt, nyugodt időkben kiváló helyet is becsülettel töltött volna be; de az események és vélemények viharának közepette, a melybe csaknem teljesen készületlenül sodortatott bele, minden pillanatban elvesztette a fejét. Neki köszönhető egyébiránt a forradalom legnagyobb lapjának megalapítása, mely — igaz, hogy különféle alakokban — a mai na-

pig fentartotta magát: *Moniteur universel* cím alatt. Ez a lap abban a pillanatban jelent meg, a mint a nemzetgyűlés Párisba tette át székhelyét. Főkép a végből alapíttatott, hogy kimerítő hiteles és komoly tudósításokat közöljön a törvényhozó testület tanácskozásairól. Bizonyos tekintetben csakugyan hivatalos lapja is lett a nemzetgyűlésnek. E mellett foglalkozott külpolitikával is, megkísérelte a nagyszabású irodalmi kritika föllevenítését, szolgálni iparkodott az olvasónak mindenemű értesítéssel, s mindemez előnyök mellett, melyek a lapot egy válogatott kicsiny körre nézve nélkülözhetetlenné tették, az újságolvasók s különösen az ujságírók nagy tömege előtt nevetség tárgyává lett. Ha áttekintjük az akkori apró lapocskákat, napról-napra találunk szatírákat a *Moniteurre*, nagyképüsködésére és nagy alakjára. A közönség egyébiránt ebben az időben nem kedvelője a nagy lapoknak; az apró sajtó mindennüvé befurakodik, s szörnyű lármájával túlkiabálja a komolyságot, melyet a nagy sajtó még olykor, de persze siker nélkül, a közügyek megbeszélésében fentartani iparkodik. Így van ez mind a két párton, a királyiakén úgy, mint a republikánusokén. Emezek úgy mint amazok csak dulakodva akarnak már harczolni s előre látható az a pillanat, a melyben valamennyi párt fel fog bomlani, s a midőn mindenki ember ember ellen fogja megkísérteni karja erejét és hangja öblösségét.

A vérszomjasok.

Az emberiség becsületére legyen mondva, azok, a kiket e cím alatt kell felsorolni, nincsenek sokan! Ez a fejezet, ha igazságosak akarunk lenni — egyike lehet a legrövidebbeknek a forradalmi sajtó történetében is. A sajtó, kiindulási pontjánál, merő philantrópia és gyámoltalan lelkesedés; később egyre merészebbé lesz, s abban a pillanatban, a mint a törvény és az erkölcs összes korlátjai megdőlnék, a véres örület őt is megszállja. Az irodalmi őrjöngés korszaka következik be, de nem mondhatni, hogy a sajtóban is egy terrorista had lett volna, mint a nemzetgyűlésben. Még a legnagyobb zavar pillanatában is inkább hozzáférhető a sajtó az emberi érzelmeknek, mint a törvényhozás, s míg amott mind a két részen egész hadseregét lehet összeállítani a vérivóknak, a sajtóban alig van egy maroknyi név, a melyekre a «vérszomjasok» elnevezés méltán lenne alkalmazható.

Az első a sajtó terroristái közt — s ki ne tudná ezt? — Marat volt, kinek nevéhez épen úgy tapadt a későbbi nemzedék gyűlölete és megvetése, mint a hogy Desmoulins nevét a gyöngéd megbocsátás kíséri. Visszataszító alak, telve rejtélyes vonásokkal. Ha kortársai (mint madame Roland és sokan mások is bizonyítják) néha kétségben voltak az iránt, ha vajon Marat

való személyiség volt-e, vagy csak fölvetett név, a melylyel különféle személyek éltek, az olvasóban is, ki most a forradalom történetével foglalkozik, fölébred olykor valami, a mi ehhez a kételyhez hasonlít. Valóban mi is lehet idegenszerűbb, mint ez az ember, ki az elkeseredettség és tudományos csalódás egy egész életét hagyta maga mögött, mielőtt a politika terére lépett, mint ez a tribun, kit rút alakjáért kinevettek és kigúnyoltak, ki tudományos hóbortjaiért mindennemű megaláztatást szenvedett, a mi egy önmagába szerelmes tudóst csak érhet, ki a magányban kétségkívül magába szívta az örültség csíráját s kit mindemellett az a vágy gyötör, hogy a közvéleményt foglalkoztassa, vagy, a mint ő állítja, a közügynek szolgáljon! A népszerűség legmagasabb fokára jutva s e mellett mégis arra kényszerítve, hogy pinczékben rejtőzködjék s álöltözetekben bujdossa be fél Francziaországot — így írja lapját, ha ugyan tömeges gyilkolásra való folytonos felhívásait hírlapnak lehet nevezni. Majd a szabad mezőn, majd egy nyomorult falusi csárdában, s ismét valami párisi pinczében, mindig saját szenvedélyeitől és számtalan valódi és képzelt ellenségeitől üldözve; mindig megvetésnek vagy bálványozásnak tárgya; mindig a veszedelmek és véletlenek játékszere, a melyek között sokkal erősebb ember sem tarthatta volna meg magát tisztán — így éli napjait. Ő rá lehetett volna azt az egy századdal később feltalált szót alkal-

mazni: «eltévesztett hívatus». A mint Camille Desmoulins mondta magáról, hogy ő versírásra született, úgy született Marat arra, hogy napjait vegyészeti laboratóriumban élje le, s itt talán elég tisztességesen megállta volna helyét. Ámde néhány akadémikus rosszakarata, a kiknek, mint könnyen felfogható, személyisége nem igen volt rokonszenves, elűzte őt a pályáról, s összes későbbi iratain meglátszik, hogy gyűlölete az akadémikusok ellen még sokkal dühösebb, mint bármi más zsarnokok ellen. Ilyen élményekkel, szokásokkal és természeti hajlamokkal megverve, igazi képviselője annak az addig még alig említett negyedik rendnek, mely minden fennálló dolog ellenségének érezvén magát, mogorván és irigyül nézhetette, hogy bárki is soká járjon a siker fényében. E mellett Marat mint hírlapíró — s itt mint ilyennel akarunk vele foglalkozni — a maga vad ösztönével egy nagyszerű fölfedezést tesz, mely a journalismus későbbi menetére a legnagyobb becstűvé válik. Maga beszéli, hogy ő olyan, mint egy levélszekrény, a melybe mindenki leteszi a maga panaszát. «Kora reggeltől késő estig», így írja, «ostromolja a szegény *Népbarátot* a szerencsétlenek és elnyomottak sokasága, a kik támogatását kérik. Ha valamely pörben az ügyvéd, vagy a bíró eladott egy pörös felet: a *Népbarát* hoz fordulnak. Ha valamely köztisztviselő bántalmaz egy polgárt: ez a *Népbarát* támogatását kéri ki. Ha egy folyamodó kérvényt akar benyújt-

tani: a *Népbarát* segítsen baján. Ha egy aszszonynak panasza van ura durvasága miatt: a *Népbarátot* kéri, hogy követelje elválását. Ha Ha egy író segédforrások híján van: a *Népbarát*-hoz fordul. Mintha ez beavatkozhatnék minden személyes viszálykodásba, mintha rendezhetné a családi ügyeket, mintha birtokában volna a pénzgnyártás titkának, mintha képes volna magát megszokszorozni.»

Ámde ezek a panaszok, melyekre nyilván a kedvetlenség egyik pillanatában fakadt, nem szívéből erednek. Látni való, hogy szíve mélyén örül neki, hogy az emberek ostromolják, a kérvényezők körülfogják, hogy meghallgathatja a bántalmazottak panaszait s lapját levélszekrénynyé teheti, melyben a közönség a maga hangulatát nyilvánítgatja. A *Népbarát* némely száma egyebet sem tartalmaz, mint a közönség ilyen panaszait nyilvános tiszviselők, visszaélések és túlkapások ellen. Olyan hírlap ez, mely feladatául tűzte ki, hogy nem pusztán deklamál vagy szemérmetlen tréfákat hajhász, hanem oltalmába veszi a közönség érdekeit, még pedig nem az összességét, hanem az egyesekét. Olyasmi ez, mint ama *Levelek a szerkesztőhöz* című rovat, mely napjainkban az angol közéletben olyan nagy szerepet játszik, és Marat soha sincs jobban megelégedve, mint mikor sok személyes panasznak adhat tért. Politikája kevésbe foglalható össze. Fődolog előtte, hogy fejeket üssenek le.

Maga Camilla Desmoulins is, legrosszabb idejében, kissé túlzottnak találja ezt a szenvedelmet. Félig tréfásan, félig korholóan ezt írja Maratról: «Marat úr, ön rosszul csinálja a dolgot. Ötszáz-hatszáz fejet leütni! Meg fogja engedni, hogy ez már mégis csak sok. Ön a hírlapírók közt a dramaturg. Megölné a darab összes személyeit, még a sugót is. Hát elfelejti, hogy a túlhajtott tragikum hidegen hagyja az embert? Ön igazán kompromittálja barátait s arra kényszeríti őket, hogy szakítsanak önnel?» Erre Desmoulins kap is aztán Marattól egy pár jóakarató leczkét, a melyekben epés haraggal veti szemére a politikai dolgokban való tapasztalatlanságát és könnyelműségét. Az 500 fejnél egyébiránt Marat nem állapodik meg. Mindjárt azután 10,000, majd ismét 20,000 s egyszerre meg épen 270,000 fejet követel. Nem tudni pontosan, hogy miért kell neki épen ez a szám s nem más. Annyi bizonyos, hogy ez az állhatatosság a panaszbán, ez a szívósság a dühben, ezek a szünetlen vádak hatalmas benyomást tesznek a népre. Marat valóban talál is hallgatókra, mint egyik kortársa mondotta, «az olyan haranghoz hasonlóan, mely folyton vihart jelez; egyhangú, de meghallják». Stilusáról sok rosszat mondtak. Sőt némelyek a franczia grammatikában való ismereteiben is sarkalatos hibákat iparkodnak kimutatni. De ez utóbbi vád teljességgel hamis. Stilusának, igaz, csak egy alakja van. A szilaj kifejezések, a legnagyobb

szélsőségig hajtott szavai a haragnak és gyűlöletnek. Csodálni kell, hogy oly csekély eszközökkel hogyan tud oly különféle hatásokat elérni. Akár a királyról, akár az «osztrák szultáná»-ról, már mint Marie-Antoinetteről, akár a nemzetgyűlésről szól, a stilus mindig ugyanaz, és a hasonlatok mindig egyformák. «A nemzetgyűlés», kiált föl egyszer, «a nemzet előtt egy rimának a szerepét játssza, ki eleinte érzelmes asszony s végül kéjhölgy.» S magokat a párisiakat, kikért ezt az örült harczot folytatja, sem részesíti kíméletben. Második lapjában, a *Franczia Junius*-ban így mutatja be nekik saját képöket: «Ó párizsiak, ti könnyelmű, gyöngé, kishitű emberek, kik az újdonság iránt való hajlamotokban az örült-ségig mentek, s kiknek a nagy dolgokért való szenvedélytek muló szeszélynél nem egyéb; kik úgy szeretitek a szabadságot, mint valami divatot, s értelmesség, terv és elvek nélkül valók vagytok; kik jobban szeretik az ügyes hízelgőt, mint a szigorú tanácsadót; kik megbocsáttok a hűtleneknek és árulóknak; kik képteleneknek látszatok minden komoly erőfeszítésre; kik a jót csak hiúságból tesztitek, s kik mégis nagyot mívelhettetek volna, ha a természet ítélőképességgel és állhatatossággal ruházott volna föl benneteket: hát mindig úgy kell-e már veletek bánni, mint vén gyermekekkel?»

Kevésbé ismeretes, de kevésbé különös is Fréron alakja, az *Orateur du peuple*, a népszónok szerkesztőjéé. Az ő lapja utánzata, mondhatni

melléklete volt a Maratféle lapnak. Marat, a mikor el kell rejtőznie, vagy a mikor lapja más okból nem jelenhetik meg, mindig Fréronhoz fordul, kit minden alkalommal nyilvánosan tanítványának, hű barátjának és bajtársának nevez, s ki viszont tüntetni szeret ezzel a barátsággal s minden törekvését oda irányozza, hogy arra méltó is legyen. Néha őt is belevonják abba az üldözésbe, mely Marat ellen van irányozva. De legtöbbszörre ügyesen ki tud alóla bújni, mert ő nem olyan, mint mestere, ki örömeit leli a mártíromságban. Előkelő család sarjadéka, unokaöccse annak az abbé Royounak, kiről alább fogunk szólni s a ki legvérengzőbb embere a royalistáknak: nem marad meg mindig a Marat táborában, a melyhez fölcsapott. Nem arra van alkotva, hogy barlangokban és pinczékben tartózkodjék; szereti a finom élvezeteket és az élet örömeit; sőt elbámulunk, ha olvassuk, hogy mennyi gyöngéd, csaknem nőies érzület nyilatkozik e szörnyeteg leveleiben, még pedig ugyanakkor, mikor nyilvános irataiban nemcsak ezer meg ezer fejet követel, hanem Toulonban mint köztársasági biztos hiéna módjára garázdálkodik. Fennmaradt néhány levele, melyet Toulonból Camille Desmousslinsnek és Lucilenek írt. Ezek a levelek is egyik legpompásabb epizódját képezik a Desmousslins család regényének, melyben a kaczagó pajzanság annyira töszomszédságban van a komor halállal. Fréron szerelmes Lucilebe s ezt

nem is titkolja. A Lucilehez, sőt, mi több, a Camillehoz intézett levelekben is, mondhatni egész ártatlansággal beszéli ezt el. Camillet és nejét a legfurcsább szerelmi kifejezésekkel halmozza el, s hasonló módon nevezgeti magát is. Mialatt a touloni lakosságot rendre konczolja, olyan leveleket ír, a melyeknél ártatlanabbakat és mesterkéletlenül kellemesebbeket képzelni sem lehet. Az ember azt hinné, hogy valami fiatal diák áll előtte, ki boldogtalan szerelmével tüntet, olyan üde s csaknem mindig kedves derűtség szól belőlök. Egyetlen tagjáról sem feledkezik meg a családnak, sem Lucile anyjáról, sem Camille kis fiáról, Horaceról. Mindegyik számára valamikédes mondanivalója és őszinte, gyöngéd kifejezése van.

Csupán élete folyása érdemli meg az elbeszélést, nem pedig lapjának sorsa, mely csak utánzatát adja annak, a mi Maratnál tösgyökeresség volt. És ez az életfolyás úgy tünteti őt föl, mint egyik legeredetibb jelenségét ennek a forradalmi korszaknak, a melyben az emberek mindannyian olyan hihetetlen átváltozásokon mentek keresztül. A terrorizmus elérte tetőpontját s e pillanattól fogva csak hátrafelé mozoghatott. Camille, Lucile s a legtöbben, a kiketszeretett, a vérpadon haltak meg, csak ő, Fréron élt még. Ugyanazzal a dühvel, melylyel előbb a terrorizmus szószólója volt, veti most magát a reactio karjaiba. Még egyszer, fructidor 25-én, megkezdi lapját, mint közlönyét annak az «arany-ifjuság»-nak,

mely egyidejűleg a régi kormányzat, valamint társadalmi és politikai túlkapásainak helyreállítására látszik törekedni. A legyőzöttek megvetik, a győzők nagyobb része nemkülönben, s ő mindezáltal úgy él tovább, mint egy jelentékeny töredék politikai és irodalmi feje, s sajátosságos, még ebben az új minőségben sem tagadja meg Marátját, hanem minden alkalommal hivatkozik reá, sőt lapját egyenesen Marát emlékének ajánlja.

Mondottuk, hogy a forradalmárok nem az egyedüliek voltak, kik a vérbosszút hirdették. A királypártiak részén épen annyit beszéltek akasztásról és felkonczolásról, mint a forradalmárok részén a guillotineről. Az, ki a királyiak pártján úgyszólván a Marat szerepét játszotta, Royou abbé volt. Eléggé jellemző, hogy a nemzetgyűlés 1792. május 3-án ugyanazzal a dekrétummal helyezte vád alá Marát-t és Royout, mint olyanokat, a kik, habár különböző úton, ugyanarra az állapotra törekedtek: a köztársaság aláásására. Ámde míg Marat minden üldözés dacára is állhatatos maradt, a vadlelkű abbéban nem volt meg Marat bátorsága és kitartása. Kevéssel e vád után eltűnik és semmit sem halani többé felőle haláláig, mely — mint ellenei állítják — teljességgel kivételes körülmények közt érte el. Az abbénak nem az akaratán múlt, hogy pártjának Maratja legyen; azt is megszokta, talán akarata ellenére is, hogy ellenfele stílusát jobban utánozta, mint bármely másik kortársa.

Ha nem nevezte is meg a fejek számát, a melyeket leüttetni akart, azt apróról-apróra hirdette, hogy csekély számmal nem fogná beérni. Mint Fréronban, benne is csak alkalom dolga volt a vérszomj, nem pedig veleszületett lélekírány.

S ezzel kimerítettem volna azoknak a sorát, kiket a «vérszomjasok» megbélyegző felírás alá foglalni joggal lehet. Legfőlebb ha még a *Père Duchesne* szerzőjét lehetne ide számítani, ki azonban irodalmi jelleménél fogva más társaságba sorozandó. Nem azokat véltem ide számíthatni, a kik szóval, sőt tettel is elkövetett kihágásaik által egyszer-másszor az emberélet szentsége ellen vétkeztek, mert akkor mind a két részen alig volna egy ember is a forradalom történetében, a kit minden bűn alól föl lehetne menteni. Hanem e cím alá azokat akartam foglalni, a kik az árulkodást és gyilkolást mesterség gyanánt űzték s szinte specialisták voltak a hóhérkodásban. Még e rövid sorozatban is, a melyet előadtam, Marat az egyetlen, ki vérmérsékleténél fogva tartozik ide. A többiek csak véletlenből, pillanatnyi szenvedélyből, túlzásból, elkeseredettségből gyilkosok. A miként teljesen egyedül járta be élete rémös ösvényeit, úgy jut egymaga is az utókorra. Azon a bitófán a melyre a történelem Marat nevét függeszti, másik név számára nincsen hely.

A szatirikusok.

Ha humor nem létezett is ebben az időben, mégis dúsan hajt a szatira. Az irónia olyan lényeges alkatrésze a francia szellemnek, hogy lehetetlen olyan korszakot, akár a béke, akár a harcz korszakát elképzelni, a melyben ez a dispositió elénk ne tűnnék. A felforgatás és újjáalkotás idői különben is mindig elősegítői voltak a szatirának, a mint erre Franciaország tizenhatodik százada a legtanulságosabb, legélvezetesebb és legnagyobb szerűbb példát szolgáltatja. Ámde míg a XVI. század szatirája az állam és a vallás életében előforduló nagy intézmények és hagyományok ellen irányúl, a francia forradalom szatirája jobbadán híján van a méltóságnak és az állandóságnak. Foglalkoztatják ugyan olykor a régi vagy az új intézmények, de mindig csak a régi vagy az új hatalmasokat tartja szem előtt. Ha ezek az emberek sokat beszélnek is egyik részen a szabadságról s másik részen a hűségről, mégis mind a két részen sokkal többet beszélnek és irnak akasztásról, nyaktilózásról és kiirtásról. Meglátszik rajtok, hogy alig van sejtelmök arról, mily nagy tusáját vívják az emberiségnek, s ha ma, midőn e hősök egész élete nyitva áll előttünk, közeledünk, hogy belső foglalatjokra nézve vizsgáljuk meg azokat, csodálkozunk és egyúttal

visszahökkenünk, annak látásra, mennyi tisztán emberi s mennyi szennyesen emberi elem vegyült bele a szellemek e harczába, melynek utóhatása még e pillanatban is uralkodik civilizációnk fölött.

A katonák és áldozatok e nagy hadseregében alig van egy is, kinek neve gyakrabban említett volna, mint a Camille Desmoulinsé. Bár nem a legjelentékenyebb a pamfletisták és szatirikusok közt, nevét mégis az első helyre kell tenni. Rövidebben lehet róla szólni, mint kar- és bajtársainak bármelyikéről is.

Mily véletlenektől függ is az utókor dicsérete!

Ha egyéb nem lett volna, mint nagy író és hatalmas eszköz a gondviselés kezében, akkor talán művével együtt elfeledték volna, mint a hogy annyi mindent elfelednek ebből a kimeríthetetlen korszakból. Ámde életének kalandos s egyébként kevésbé derült történetében egy nőalak tűnik föl, s a világosságnak ez a sugára a véres rémtörténet közepett, megóvjá Camille életét a feledéstől. A míg érző lelkek lesznek az emberek közt, mindig meghatottan fognak emlékezni Camille és Lucile Desmoulins szerelmi történetére. Hasztalan mutatja ki a kicsinyeskedő kutatás, hogy a szerelmesek viszonya mennyiben volt talán gáncsolandó; hasztalan teszi elénk a szegény Lucile rossz helyesírású leveleit, bizonyításául annak, hogy nem lehetett az a fensőbb rendű

lény, a melylyé a legenda avatta: Camille és Lucile, a mint ugyanazt az életet élték és ugyanazt a halált szenvedték, úgy lépnek karöltve az utókor elé is, mely a legszebb és leghíresebb szerelmi párok mellett mutat nekik helyet, a melyek a történelem előtt ismeretesek. Camille Desmoulins, miként életében, úgy halála után is, nejének köszönheti szerencséje nagy részét. Elkényeztetett kedvence volt a sorsnak, az embereknek és a történelemnek. Minden oldalnyi szellemre egész halmaz undokságot találni nála; egynéhány isteni ötletre ugyanannyi alávalóságot. Soha népszerű író mesterkétebb nem volt, mint ez; soha pamphletista nem begyeskedett jobban tanúltságával, és soha ódon vaskalapos nem hordta magával nagyobb fegyvertárát a hivatkozásoknak és klaszszikai idézeteknek, mint ez a könnyelmű gamin, ki egyik napról a másikra él. Egész életén át az első sorba furakodik, s mégis csak a másodikban állhat meg, ott is másra támaszkodva. Virágnak nevezték, mely a Danton keblén virúlt. De ez nem talál, mert ő nemcsak Danton, hanem Marat és Robespierre mellett is virított. Minden cselekedetéért voltakép más volt a felelős, a mint egész életét csupán vérmérséklete magyarázza meg a maga állhatatlanságával. A kegyetlenség pillanatnyi indulata viszi bűnbe, s a könyörületesség pillanatnyi indulata viszi a halálba. Olyan benyomást tesz reánk, mint egy gyermek, a melyet vérben fürösztötenének s a melynek erről nem

volna fogalma, hanem csintalan jókedvvel hánykolódik benne, a míg bele nem fulasztja magát. A száanalom, gyöngédség, megvetés és elbámulás érzetével tekintünk rá, s alig van számára más mentség, mint az, melyet maga nyújtott pár órával halála előtt, midőn Lucilehez írt levelében így kiált föl: «Arra születtem, hogy verseket írjak s néhány személylyel, a kiket szeretek, egy phantastikus szigeten lakjam».

Camille Desmoulins sikereinek kezdetét nem szükséges elbeszélni. Ismeretes az a páratlan jelenet a Palais Royalban, a mint egy asztal tetejéről szónokol a néphez, s hebegő hangjával a bastillet halálra — magát pedig hírnevessé beszéli. «A szó a fejébe száll», hozta föl egyszer védelmére Robespierre. Mikor a *France libre* megjelenik, e pamflet, mely a forradalom elején dívott iskolás pathoszbán követeli azokat a szabadságokat, melyek egy alkotmányos monarchiában megvalósítvák, és a siker túlhaladja Camille naiv becsvágyát, rögtön túlzásba esik s megírja a *Lámpás beszédét a párisiakhoz*, melynek folyamában magát a «Lámpás főügyészének» címezi.

Ismerjük a rettenetes szerepet, melyet a lámpás ebben az időben játszott, s ebből kiviláglik a gyalázatos tréfa értelme is. De bizonyos időkben a nép csak a borzalmast szereti, s Camille, ki valódi journalista abban az értelemben, hogy a nap népszerű érzéseit csodálatosan elta-

lálja, rémes jóslatokkal és tréfákkal szolgál ennek a hajlandóságnak. Tudván azt, hogy a nép mindenekelőtt a maga árulóit akarja látni, a *Lám-pással* egy egész sor árulót denunciáltat. A sokaság rémíttetni akar, s ő elbeszéli neki mindazt a borzadályos holmit, a mit kíván. Főműve azonban: *Les Révolutions de la France et de Brabante*, a mely már a hírlap prætensióival lép föl. Persze a mi felfogásunk szerint nem hírlap ez, habár minden héten megjelent egy száma. Hanem igenis egy hosszú, tüzes beszéd minden tárgyról, mely a forradalomra vonatkozik. Időről-időre eszébe jut Camillenak s eszébe juttatja néhány előfizetője, hogy az újságnak kötelessége újdonságokat hozni olvasói számára s megtörtént dolgokról közölni tudósítást; ekkor aztán ünnepélyesen megigéri, hogy teljesíteni fogja ezt a kötelességet. De abban a pillanatban, a mint az ígéretet megtette, már el is feledte. Leírni és előadni nem az ő dolga és képessége. A mint egy tényt följegyez, számtalan elme-futtatás és visszaemlékezés, pórias élcz és klasszikai hasonlat ötlük eszébe; mindig csak körülötte mozog a tárgynak, mélyére hatolni lehetetlenség rá nézve.

A *Révolutions* első száma 1789 nov. 28-án jelenik meg. Már itt ismételten előfordul nála a «köztársaság» szó, a melyről rajta kívül akkor még kevesen akartak hallani. A mily fokban halad előbbre a forradalom, úgy fokozódik az ő haragja is. Még akkor is, mikor a jótéteményeket

dicsérik, melyeket a királyné mível, dühbe jön e miatt, s mikor a nemzetgyűlés előterjeszteti magának a XVI. Lajos egészségi állapotáról szóló napi jelentéseket, haraggal förmed a képviselőkre: miért nem hozatják a nemzet képviselte elé megvizsgálás végett XVI. Lajos t vagy még olyanabb eszközeit is? A mint ma a királyt és a királynét üldözi, úgy fogja holnap Maratot és Robespierret üldözni s aztán mégis meghódol nekik. Egyik napon istenieknek, a másik napon hitványoknak nevezi őket, hogy aztán a két terrorista kegyetlenül ledorongolja. Mikor a terrorizmus eléri tetőpontját, ő egyszerre megfordul, leteszi hivatalát, mint a «Lámpás fő-ügyésze», s elnézést és enyhe bánást kíván.

Talán a házában föltalált szerencse és jómód az, a mi most megváltoztatja. Hiszen ebben az időben már azok az újságok, melyek vadságban még őt is fölülműlják, szemére hányják, hogy gazdag nőt vett el s ezzel az arisztokraták közé került. A milyen kiszámíthatatlan volt kegyetlenségében, olyan kiszámíthatatlan most elnézésében s a *Cordelier* első számai szükségkép a nyaktilóhoz vezették, a mint abban az időben mások sokkal csekélyebb vétkekért jutottak vérpadra. A börtönben ismét lágy szívűvé lesz. Elfeledi Tacitust, a köztársaságot és a rómaiakat, a kikről egész életében álmodott és írt, s feleségéért és gyermekéért jajveszékel. Még a vesztőhelyre menet is beszélni akar, abban a gyermekes

reményben, hogy ily módon megmenti életét, s míg Danton mérgesen kiált rá: «Ugyan hagyd békén ezt a *canaille*» — ő kétségbeesett erőfeszítéseket tesz, hogy szavát hallassa. Lucile, ki pár nappal utóbb lépett a vérpadra, sokkal férfiasabban halt meg, mint férje. Alig lehet megfogni, hogy egy olyan gyöngé alkatú lény, mint Camille, hogy ébreszthetett olyan büszke és férfias érzelmeket, milyenek azok, melyeket szerelme az egészben véve igen közönséges s csak ezekben a napokban hősie Lucileben keltett. Ifjan, harminczkét éves korában halt meg, miután rövid élete folyamán a sorsnak annyi változandóságát érte meg, annyi fenségest és badarságot mondott, írt és cselekedett, a mi egy hosszú élet éve alatt is csodálatos volna. Előtte senkiben, s utána nem sokban volt meg annyira a journalismus ösztöne, s ő maga sokszor gyermekded és lelkesült modorban fejezi ki a mesterségéhez való szeretetét, körülbelül úgy, mint a hogy Lucile iránt való szerelméről beszél. Legbensőbb érzelmeinek meghittjévé teszi a közönséget, s midőn oly csekély eredményt elért lapját, a *Tribune des Patriotes*-ot, megindítja, ujjongva és tetszelegve kiált föl: «Ismét hírlapíró lettem hát, egyike Franciaország új pairjeinek és sokkal nagyobb úr, mint egy vérbeli herczeg!»

Desmonlins után *Père Duchesne* szerzője, kinek nevét nem szokás a véreb jelző hozzátétele nélkül említeni! Hébert élete úgy, mint halála,

egyikét sem tünteti föl azoknak a szeretetreméltó és kiengesztelő vonásoknak, melyek Camille Desmoulins lényét átszellemítik. Ez az író, ki minden idők számára megadta azt a nevet, a melylyel az irodalmi durvaság legnagyobb kihágásait jelezni fogják, személyére nézve kaczerán cifrázkodó és hányaveti volt s épenséggel nem barátja azoknak a spártai kedvteléseknek, melyeket a népnek dicsérgetett. Azon kezdte, hogy jegyszédő volt egy kis párisi színházban, mely állástól meg kellett válnia, mert állítólag a pénzkezelés körül sok szabálytalanság esett meg rajta. A forradalom kitörtével, mint megannyi más, belekerült a journalistikába. Itt már készen találta lapja címét, sőt kész lapot talált olyan címmel. A *Père Duchesne* egyik kedvencz alakja volt a párisi népnek. Az lehetett a XVIII. századbéli párisiakra nézve, a mi Patelin a középkor francziáira nézve volt, olyan alak, mely talán a színpadról a népéletbe ment át, vagy talán a népéletből vitetett a színpadra, s a mely egyszer talán őseredetiben élt is és azután megmaradt fajtája típusának. Hébert a *Père Duchesnet* lapja homlokán úgy rajzoltatja mint pipázó üstfoltozót, kinek külseje megfelel jellemének, amaz emberének tudniillik, «a ki egész Párisban legjobban tud káromkodni.» A *Père Duchesne* szájában a pipa — így dicséri Hébert — olyan, mint a jerikói trombita, s ha háromszor ráfüstölt valakire, annak oda van az egész becsülete. A *Père Duchesne* élceze és tréfái olya-

nok, a melyeket sem megmagyarázni, sem lefordítani nem lehet. Van néhány szólásformája, a melyek egyre előfordúlnak, mint: «A *Père Duchesne* nagy öröme», «a *Père Duchesne* nagy haragja», továbbá egy néhány körülírása annak a szónak, melyet a német irodalomba a *Götz von Berlichingen* vezetett be. Egészben véve meg lehetetlen keves benne a szellem. Ereje abban állott, hogy ő élt legelőször nyomtatásban a népies utca- és kofa-nyelvvel, hogy az alnép minden szólamódját és beszédfordulatát értékesítve, ebben mintegy azt a gondolatot ébresztette, hogy ő maga, — a nép, — szól a lapnak minden egyes számából. Hírlap volt-e a *Père Duchesne*? Mondottam már, hogy ebben az időben igen keves lap volt olyan, a mely némi igényt tarthatott a mi felfogásunk szerint való hírlap nevére. Annál kevésbbé lehetett tehát ezt ilyfajta laptól várni. Élezlap sem volt abban az értelemben, a mint mi fogjuk fel, s a milyen a forradalom idejében is volt egy-kettő. Ehhez nagyon is rémes, komoly és száraz volt a hangja. Elmélkedések sorozata volt ez népszerű tárgyak fölött népies nyelven, mindenféle ötletek, tréfák, dühös kifakadások, örömujjongások gyűjteménye, melyek a párisi élet felszínén naponként fölmerültek. Minél trágárabb, annál jobb. Így a lap roppant népszerűsége tett szert. Michelet állítja, hogy egy időben 600,000 példányban nyomtatták. Annyi bizonyos, hogy 80,000 példányon felül nyomtattak és ter-

jesztettek e hetilapból. A *Père Duchesne*nek feltétlen volt a befolyása. — Az akkori idők szép hölgyei, beszéli egy memoire-író, toilette-asztalukon tartották a lapot; girondisták és mérsékelt férfiak a *Père Duchesne*-nel kezökben jártak az utcán, helyeslő mosolylyal, mert e lapnak az olvasása mintegy a jóérzelműség bizonyítékát szolgáltatta. Kormány-intézkedés folytán a hadseregnek is szétküldözik a lapot, s ez a körülmény szolgáltatta nagy részét a Hébert és Camille Desmoulins közt folyó polémiának is, mely utóbbit Hébertnek nemcsak vérszomja, hanem mint írókat durva stilusa is bosszanthatta. «Nézz végig életeden», — így szól Camille a *Cordelier*ben Héberthez, — «nézz végig életeden, attól az időtől fogva, mikor siheder voltál, a kit egy orvos ismerősöm 12 sousért megköpülőzött, egészen addig a pillanatig, midőn politikai orvosa lettél a francia népnek s rajta annyi érvágást tettél, a mikért neked Bouchotte 120,000 livre fizetést ad. Nézz végig életeden, s merd megmondani, hogy minő joggal tolod föl magadat a jakobinusok közt bírónak az emberek hírneve fölött.» Egy másik alkalommal Desmoulins újból visszatér erre a szemrehányásra. A *Cordelier* ötödik számában ismét torkon ragadja Hébert-t: «Te — úgymond — arról a 4000 livrényi járadékról mersz szólni, a melyet nekem feleségem a házhoz hozott, — te, a ki 120,000 livrét kaptál Bouchotte minisztertől. Ugyan adjatok 120,000

livrét ennek a szegény sansculotte Hébertnek, hogy elrágalmazhassa az egész konventet s elárasztthassa egész Francziaországot irataival, a melyek olyan alkalmasak a szív és a szellem képzésére!» Ugyanitt kijelenti Camille, hogy Hébert lapjának 600,000 példányáért 60,000 frankot kapott a hadügyminisztertől, s kiszámítja neki, hogy ezen a napon 40,000 frankot kellett a nemzettől ellopnia.

S Hébert halála után valóban néhány millió maradt családjára. Lapját és stilusát azóta gyakran utánózták és túlozták is, de sohasem a régi sikerrel. Mindennap más személyiséget üldözött különös dühvel, de egyet sem olyan állhatatosan, mint az «osztrák nőstény-farkast» Marie-Antoinettet. Írmodoráról fogalmat lehet alkotni, ha elolvassuk a következő címeket, melyek a királyné sorsára vonatkoznak: «A *Père Duchesne* nagy haragja, látván, hogy a delet még mindig a 14-ik óra körül keresik, hogy az osztrák nőstény-tigrist elítéljék, holott, ha volna igazság, pástétomnak kellene összeapritani, mindazért a sok vérért, a mit kiontatott.» Továbbá a *Père Duchesne* jó tanácsa a sansculotteokhoz, «hogy barátjai és testvérei legyenek egymásnak, mert az arisztokraták, royalisták, papok, nagykereskedők, gazdag bérlők és kizsákmányolók karöltve járnak s újabb csinyt forralnak ellenök». Végre bekövetkezik a királyné elítélése. Erre Hébert külön számot ír s ennek is elegendő a címét ol-

vasni: «A *Père Duchesne* nagy öröme az osztrák nőtény-farkas megkurtítása fölött, rábizonyíttatván, hogy Franciaországot tönkre juttatta s a népet meg akarta fojtani, köszönetül mindazért a sok jóért, a miben az részesítette.» És legvégül: «A *Père Duchesne* minden örömének legeslegnagyobbika, tulajdon szemeivel látván, hogy mint választották el a Madame Veto fejét gyalázatos nyakától.» S mindezek mellett az a mentsége sincs meg, a melyet Marat mellett fölhozhatni; a vér neki valóban csak igen közönséges speculatio; befolyását, gazdagságát s mindenekfölött életét akarja vele biztosítani, a míg végre mégis életét veszti abban a szörnyű mésszárlásban, a melyet előidézett. Alig van a forradalom egész történetében egyetlen olyan undok alak is, mint ez az édeskés gazember, a maga gyávaságával és vérszomjával, ki tehetség, sőt temperamentum nélkül lett a rémuralom egyik főtettese.

Szinte szégyenérzet fogja el 'az embert arra a gondolatra, hogy e szörnyetegnek ugyanolyan hivatás és halál jutott osztályrészéül, mint a nemes André Chéniernek, vagy a minden tévedése mellett alapjában véve mégis szeretetreméltó és nemeskeblű Desmoulinsnek.

A fegyver sokkal hatalmasabb volt, és sokkal jobban megfelelt a nép szokásainak, semhogy a royalisták lemondtak volna arról, hogy ők is ne használják. Sőt lehet mondani, hogy — Camille

Desmoulinst kivéve — a forradalom szatirikusai koránt sem közelítik meg a monarchia íróit, a kik maró élcczel és negédes kedvteléssel, mely ebben az időben alig érthető, vagdalódnak jobbra-balra. Élczők veszedelmesebb és hálás talajú volt, mert ellenzéket képeztek, s az új intézmények és a hatalom új letéteményesei természetesen sok nevetséges oldalukat árulták el. Ily nevetségességeket földeríteni vagy kitalálni, azokat bolond jókedvvel s válogatott kegyetlenséggel kötött és kötetlen beszédben leírni: ez volt a feladat, melyet az ilynemű legkiválóbb közlőny maga elé tűzött.

Les Actes des Apôtres, apostolok cselekedetei — már mint az ifjú szabadság apostolaié — olyan lap volt, mely csakis a végre szolgált, hogy a forradalom embereit nevetségessékké és utáltakká tegye. Egy csoport fiatal ember találkozott itt össze, kiknek magoknak is alig volt sejtelmök annak a jelentőségéről, a mire vállalkoztak. Vendéglői asztalnál egybegyűlve, jó borok és válogatott nyalánkságok mellett írták meg a kor legvéresebb szatiráit. A lapnak volt ugyan komoly része is, de ez csak kevéssé értékes. Csupán az a hatalmas és finom szatira, valamint a kiapadhatatlan gúny érdekes, a melylyel a királyság minden ellenségét üldözik. Egyébként mocskosabbak, semmint a középkori szatirikusok akár legrosszabb idejökben is valaha voltak; kicsapongóbbak és erkölcstelenebbek, mint a legalantasabb nép-

költők, s másfelől még vérszomjasabbak, mint Marat és Hébert. Akár versben, akár prózában írnak, elmélkedésöknek záradéka mindig csak az akasztás. A királynak azt mondják: «Valahányszor a nemzetgyűlés egy szépen fogalmazott rendeletet terjeszt elibe aláírás végett, ez olybá tűnik fel, mint mikor a nagyúr valamelyik vezírjének finom selyemzsinort küld, hogy fojtsa meg magát vele.» Mikor Robespierret Versaillesban megválasztják bírónak, új működési körében őt is versben buzdítják, melynek értelme prózában ez: «Itélni kellemesebb, mint fölakasztatni, de a mi késik, nem múlik, s az előbbi nem zárja ki az utóbbit.» A nemzetgyűlést csengő rímű versekben biztosítják, hogy a törvényhozók közt legalább is száz olyan van, a kiket esztendőre fel kellene akasztani. Minden alkalommal hivatkoznak a lámpásra, s e troubadourok nyilatkozataiból, mint magokat nevezik, kitetszik, hogy a lámpást magában nem gyűlölik, hanem csak úgy vélekednek, hogy az eltévesztette rendeltetését, mert az összes király-ellenségeket kellene rá felkötni.

Hiszen egy másik lap, a *Journal de la cour et de la ville*, tehát elismert udvari újság, azt mondja, hogy «Francziaországnak vérfürdőben kell új erőt keresnie» — a mely tanácsot Francziaország követte is, csak hogy nem a royalisták felfogása szerint. Ugyanennek a lapnak abban telik kedve, hogy kétértelműségekkel teli hosszú

párbeszédekben a rendi képviselőket a gályarabokkal mindig ugyanegy kérdésbe és feleletbe foglalja össze:

«Mit tettek a képviselők és gályarabok?»

«Rosszat tettek polgártársaiknak.»

«Mit csinálnak a gályarabokkal, ha büntetlen kapják őket?»

«Felakasztják.»

«Mit csinálnak az olyan képviselőkkel, a kik esküjüket megszegték?»

«Felakasztják őket.»

Számtalan hasonló lap mozgott ezen a téren ugyanilyen kedvteléssel. Csak itt-ott jut még kifejezésre a régi francziák szívet megnyerő vidorsága, mint például egy másik reactionarius lapnak egy kis dalában, mely imígyen szól a francziákhoz: «kerületeitek, trombitáitok, ünnepestyűs képviselőitek, dús vállrojtjaitok, terveitek, határozataitok, dobosaitok, újságaitok mind nem érnek annyit, mint egy ama dalok közül, a melyeket hajdanában olyan jókedvvel énekeltetek».

A mily mértékben halad előre a forradalom, úgy szaporodnak a hasonló fajtájú lapok. A mint a terrorismus enged, s a directorium alatt a rémségest a badar és groteszk váltja föl, egyre nagyobb bátorságot és talajt nyer a reactionarius kritika. Hatalmasabb is most, mint valaha. A jó izlésű emberek, valamint azok, a kik adnak némit az erkölcsiségre, a tudósok és emberbarátok, szóval az összes jobb elemek közreműködnek abban,

hogy a hatalom birtokosait nevetségessé tegyék, s így egy hatalmára nézve nagyszerű sajtó fejlődik ki. Ez iránynak egyik legsajátságosabb jelensége a *Semaines critiques* és *Gestes de l'an V.*, félig komoly, félig tréfás hetilap, mely, — mint szerzője maga mondja, — «az idő összes nagy kérdéseinek és összes apró adomáinak, és mindennek, a mi az embernek épen eszébe ötlik», van szánva. Egyike volt ez a korszak legrettegettebb íratainak, s egyúttal egyike a legtartalmasabbaknak, legtanulságosabbaknak és legélczebbeknek. Már a modor is, a mint a szerző magát bejelenti, igen eredeti. «Minthogy most már nem lehet többé olvasni», így ír, «minden nyolcz napban egy könyvet akarok csinálni. Miért ne? mikor minden nap nyolcz dekrétumot csinálnak — nem is számítva, hogy esküt hányat tesznek! — De szerző úr, az *Ilász* megcsinálásához tíz év kellett. — Az meglehet, olvasó úr, de ez abban az időben volt, a mikor Solonnak öt esztendő kellett ahhoz, hogy egy törvényt megcsináljon. — És mit fog tartalmazni az ön 48 kötete? — Mindent és semmit. Fogok szólni a széplelkekről, ez semmi; az új darabokról, ez is semmi; a politikáról, ez is semmi; a népgyűlésekről, ez semmi; modern hölgyeinkről, ez semmi; a képviselőkről, ez semmi; az államkincstárrol, ez kevesebb, mint semmi. Fogok szólni a cselszövökről, ez minden, az arczátlanokról, ez minden, a tudatlanokról, ez minden. — Vidám lesz? — Hogy erre a kér-

désre felelni lehessen, tudni kellene előbb, hogy ki vagyok? A kérdés nagyon indiscret. Ha köztársasági tisztviselő vagyok, akkor nyilván nem ebédeltem; ha Franciaország nagy tartozási könyvében mint hitelező vagyok bevezetve, akkor nyilván nem vacsoráltam és nem ebédeltem; ha apa vagyok, nyilván talán gyermekem sincs már . . . És ön, a ki azt akarja, hogy megnevettessem, talán az én ágyamban alszik, az én szobámban, az én házamban, a hol úr módjára terpeszkedik, holmi rendelet alapján, mely a féltasság állapotában csikartatott ki. Azt gondolja, hogy mindez nevetésre készíti az embert? Hogy másokat megnevetessünk, először magunknak kell nevetethetnének lenni.»

Ki tarthatná számon és sorolhatná fel mindazt a számtalan közlőnyt! Hiszen nincs klub és nincs párt, bármilyen kicsiny legyen is, a mely ne dörögne és dörögne az újságok ellen, de egyúttal — a maga külön lapját is ki ne adná és támogatná. A részint meggyőződésből, részint fizetésért csufolkodók eme hadseregében minden osztály és minden életpálya megtalálja a maga szatirikusát. Hogyan ne indulna meg hát a harcz az irányadó nagyhatalom ellen is, s ne keletkeznének hírlapok a hírlapírók ellen? «Nagyon igaztalan», írja egyike a legkirugósabbaknak azok közül, kik a directorium alatt versben és prózában iparkodtak a közönséget mulattatni, «nagyon igaztalan az a panasz, hogy most ros-

szúl folynak az üzletek. Ellenkezőleg. Páris soha sem virágzott jobban. Azelőtt nem volt megengedve badarságokat kinyomatni; mai napság csak három mesterség van: szellemmel kereskedni, szellemet árulni, szellemet vásárolni.»

S most megjelenik egy lap, a milyen talán soha sem volt még. Eredetibb és szellemesebb valamennyi versenytársánál. A lap neve: *A hazug, vagy az igazi újság*, s hogy a címet teljessé tegye, jeligéül ezt a mondatot választja: «Semmi sem olyan szép, mint az igazság». Eljárása igen egyszerű, mégis ellenállhatatlan komikummal hat a keresett ellentétek által. Ha a kormány kebelében valami nagy lopásnak jutottak nyomára, el fogja a dolgot beszélni s e mellett túlzó kifejezésekben dicsérni a köztársaságban uralkodó erényességet; városszerte gyáváknak ismert egyénekről a *Hazug* hőstetteket beszél el; dicséri erényét a magukat árúba bocsátó leányoknak, s nagylelkűségét a directorium tagjainak. Nézzük csak, hogy a *Hazug* mint mutatja be magát már eleve olvasóinak: «Ezer lap van elterjedve Franciaország földén. Egygyel több se jót, se rosszat nem fog tenni, s csak kicsiny pont a véghetetlen ürben. Lehetett olvasni ezeregy éjtszakát, ezeregy napot, ezeregy esztelenséget stb. Mindennap látni ezeregy bolondot, minden este elcsipnek ezeregy tolvajt, minden pillanatban hallani ezeregy ostobaságot, miért ne lenne hát ezeregy újság? Ennek az újságnak

Hazug lesz a címe, s nevéhez hű is fog maradni. Tudjuk, hogy pályatársaink, a hírlapírók, jobbadán igen felvilágosultak, igen tanultak, igen szellemesek, igen gyöngédek és igen pártatlanok; mi mindebből semmi sem leszünk, mert nem jó olyannak lenni, mint mindenki. Az irodalom dolgában föltétlenül fogunk ítélni, bár semmit sem tanultunk, és dicsérni fogjuk a szerzőket, a kik hozzánk legjobban hasonlítanak . . . A színházra különös gondunk lesz, osztani fogjuk a sikereket, odaitélni a babérokat és megbírálni a tehetségeket. Azok a színészek, a kik asztalukhoz, és azok a színésznők, a kik ágyukhoz bocsátanak bennünket, teljes elnézésünket fogják élvezni Ismerni fogjuk az uralkodók minden gondolatát, és előre fogjuk tudni, hogy mit szándékoznak tenni; be leszünk avatva a pártok, töredékek és titkos gyűlekezetek mozzanataiba; csatákat fogunk megnyerni, városokat elfoglalni, szerződéseket megkötni, mielőtt erről az érdekelt feleknek csak sejtelmök is lenne . . . A lap akkor fog megjelenni, a mikor lehet, olyan drágán fogjuk adni, a mint csak lehet, és nem leszünk pontosak semmi-ben, csak a pénzek beszédésében».

A legvidorabb és legeredetibb, a legszellemesebb és legbecsületesebb a reactió valamennyi újságírója közt Suleau, kit gyakran a royalizmus Camille Desmoulinsjének neveztek, s ki erre a névresok tekintetben érdemes is. Zsengekorukban

barátjai voltak egymásnak, a kollegiumban egy padon ültek, csakhogy útaik később szétváltak. Suleau, ki egyike kora legszebb és legragyogóbb férfainak, nem sokáig állta ki az ügyvédkedést, hanem tiszt lett, azután utazásokat tett Amerikában, különböző hivatalokban elődött, s számos politikai és egyéb kaland után Párisba érkezett. Egyik pamfletje: *Egy szó XVI. Lajoshoz*, a szellemes reactionáriusok előtt nagyszerű sikert aratott. A pártjabelieket önkénytelenül vonzotta lármás bár, de őszinte és vidám természete, mely abban találta kedvét, hogy a hatalmon levőket nem csupán a sajtóban gúnyolja, hanem különben is suhancz-csinyekkel orruknál fogva vezesse. Elcsipeti magát s megszökik, másokat csukat be maga helyett s nyugodtan sétálgat Páris utczáin, mialatt az újságáruló gyerkőczök saját füle halatára kínálgatják a lapokat, melyek az ő letartóztatását s az általa szervezett nagy összeesküvés fölfedezését beszélik el. Itt-ott, mikor már nem bír szenvedélyes természetével, elpáhol egy pár újságos fiút s nyílt utcán tépi össze lapjaikat, melyek rágalmakat tartalmaznak Marie Antoinette felől. Majd ismét bíróság elé állítják s a tárgyaláson olyan bolond jókedvvel viseli magát, hogy bírák és ügyvédek kaczagó görcsöket kapnak s egyhangúan fölmentik. Így hív ki maga ellen naponkint száz ellenséget s bár maga mondja, hogy, úgy hiszi, egyetlen lámpás sem láthatja őt maga mellett elhaladni a nélkül, hogy gyöngéd

vágy ne támadna benne az ő nyaka iránt: mégis úgy vagdalkozik maga körül, mint egy Don Quixote, a kinek szelleme és esze van s hozzá fényes, néha megkapó stilusa. Kevéssel Camille Desmoulins után szörnyű halállal múlik is ki, a «népigazság» által. Mielőtt ez megtörténnék, ezernyi dolgot mer, a melyek mindegyikéért más a fejével lakolt volna. Elég különös, hogy a tömeg épen akkor lyncheli meg, mikor már néhány lépéssel közeledett a nép ügye felé! Suleau eleinte az *Actes des Apôtres*ba ír, de csakhamar egy sor röpiratban nyilatkozik, melyek a *Journal de Suleau* közös címet viselik. Ugyanazzal a kiméletlenséggel, melyet a király ellenségeivel szemben tanusít, nyilatkozik a király, s különösen az arisztokraták ellen, midőn félig pathetikus, félig tréfás modorban ostorozza kicsapongásaikat és fonakságaikat. Mindemellett ama vád alatt tartóztatják le, hogy az arisztokraták által fizetett pamfletista. Ily váddal szemben elhagyja nyugodt vidorsága s keserű kifakadásokkal beszéli el, hogy mint áldozta föl atyja s a maga vagyonát a forradalom ellen való harcra, «mert,» úgymond, «ha az lett volna a czélom, hogy az arisztokrátiát kizsákmányoljam, mostani törvényhozóink összes ostobaságainak az ostorozása több hasznot hozott volna nekem, mint nekik magoknak azok elkövetése.» Ezek a sűrű letartóztatások, valamint a félbeszakítások, melyeket szeszélye és gyakori utazásai a lap megjelenésében okoznak, el-

kedvetlenítik az előfizetőket, a kik e miatt panaszkodnak is. Suleau pedig a maga módja szerint bánik el velök: «Én sem hiúságból, sem önérdékből nem írok, legkevésbé pedig azért, hogy előfizetőim szeszélyének eleget tegyek. Ép oly keveset törődöm szemrehányásaikkal, mint dicséretökkel. A gáncsolásnak, miként a dicsérésnek teljes megvetése olyan erény, melyet én a cynismusig viszek, és soha sem leszek olyan dőre, hogy a közönség kegyének feláldozzam azt az élvezetet, mely leglélább kedvtelésemmnek megvalósításában is rejlik».

Mindjárt ezután rátámad a lanya monarchistákra, kik kiegyezést keresnek a forradalommal — azokra a «monarchistákra, alkotmánypártiakra, kétkamararendszer híveire, fondorkodókra, kuruzslókra, becstelenekre, dölyfösökre, ostobákra, gazemberekre és nagyravagyókra».

Ilyen tréfák és sértegetések váltakoznak nála folyvást, s e mellett még legdurvább kihágásaiban és nagy tehetségének legelkeseredettebb pillanataiban is még mindig mérsékeltebb, mint azok az apró semmirekellők, a kik csekély elmésségöket a többi royalista éleztapokban árulgatják. Végre kifogy a türelemből, hogy folyvást verekedjék egy királyságért és egy pártért, a kik magok adják fel magokat. Miután előbb Loustallet ajánlatait visszautasította, most Camille Desmouslinshez fordul, és a *Journal de Suleau* tizenegyedik számában hosszú levelet intéz a *Cordelier*

szerkesztőjéhez, felszólítván ezt, hogy vele egyidejűleg és közösen a kiegyezés értelmében működjék. Itt is tiszta politikai felfogás vegyül közönséges tréfálózással és excentrikus jóslatokkal. Egy hosszú politikai levél záradékát a következő utóirat képezi: «Ezer üdvözetet nődnek, Camille. Ő valóban szép és igen érdekes. Nem kár volna-e, ha legközelebb egy akasztott embernek az özvegye s egy pandurnak az áldozata lenne?» Ámde Camille és a republikánusok igen hidegen fogadják az átpártolót, ki egyébiránt komoly szándékkal volt. Saját pártfelei azonban, kiknek előbb már sokszor vált kényelmetlenségökre, teljesen elejtik, sőt üldözik is. Hírlapírói genieje még egyszer fellobog, s azután véget ér tevékenysége. Miután olyan vidoran élt, irtóztatóan konczolják fel, s az a szerény szerencse sem jutott osztályrészeül, mint vetélytársának, Camille Desmoulsinsnek, hogy a legenda vagy a regény átszármaztatta volna nevét a későbbi nemzedékekre.

Pedig egyike előtt állunk itt a legritkább tehetségeknek, egyike előtt a legbecsülendőbb pártembereknek, s főkép olyan ember előtt, ki a középkori franczia szellemet fentartotta és személyesítette úgy, mint alig más. Bátrabb, férfiasabb, önzetlenebb és kevésbbé hiú volt, mint Camille Desmoulsins, s tehetsége mérközött a *Vieux Cordelier* szerzőjével.

A nagyobb és kisebb tehetségek roppant soka-

sága mellett, melyek ugyane téren tettek kísérleteket, e korszak tulajdonképeni humoristái gyanánt mégis csak Desmousslins és Suleau maradnak meg. Az utókor, melynek nincs oka túlszigorúnak lenni hibáik iránt, de a mely mindig élvezetet fog találni humorukban, egymás mellé állíthatja a kettőt. Előnyeik és viszontagságaik egészben véve a franczia nép legnagyobb részének tulajdonait és sorsát ábrázolják abból a korszakból. A szellem fogékonysága, az elhatározások meggondolatlan volta, az antik példák félszeg utánzása s a jellem veleszületett könnyelmősége eléggé megmagyarázzák a kegyetlenség hirtelen kitöréseit és szelidségre való hirtelen visszatérést az egyiknél úgy, mint a másiknál. S ha mindent tekintetbe veszünk, azt kell mondanunk, hogy a forradalom sajtójának eme része még mindig nem a legkevesbbé becsületreméltó volt.

Az elhanyaglás.

E vázlat befejezéséhez elérkezve, még egyszer áttekintem az egész térséget, a melyet bejártam. Hősi tettek, megnyerő vonások, derült indulatok és becsülendő iratok — bár ritkán, de találhatók! Egészben véve azonban felette komor kép az, a melyet rajzoltam. A sajtó emberei nem értették jobban, mint a hatalom emberei azt a nagy moz-

galmat, a melyet megkezdték. Míg a Loustallot-k és Chénier-k csaknem teljesen követők nélkül maradnak, Marat a maga dühös ordítózásával egy egész véres bandát nevel. Pedig ezek még mindig nem a legrosszabbak. Rosszabbak nálok azok az utonálló gazemberek, kik a zsarolásból mesterséget űznek. Kitalálnak, fölfedeznek, vagy koholnak magán- és politikai titkokat, személyes vagy családi dolgokról, s ezeket drága pénzen vásároltatják meg az illetők által. A rémuralom idejében, a midőn a leghitványabb lapocska denunciációja elegendő, hogy egy becsületes embernek feje lehulljon, ez az üzlet rendkívüli módon virágzott. A miként a journalismus első időiben, a rendi gyűlés megnyitásának pillanatában, minden erény és minden tehetség látszik összetömörülni a sajtó körül, úgy találkozik össze később az újságírás mezején minden aljas bűn, minden vadállatias mohóság, minden szellemi impotentia és gonoszság.

És a sajtó, miután úgy indult el, mint egy új megváltásnak hirdetője, úgy ér véget, mint a veszett kutya, melyet a közbátorság okáért leütnek!

Igaz, e hanyatlás okai nem egyedül a journalismusban, sőt nem is legnagyobbbrészt benne rejlenek.

Sajtószabadság — a mi felfogásunk szerint való — ez egész korszak alatt nem létezett soha. Oly kevésbé értették magát a sajtószabadság gon-

dolatát is, hogy még tisztességes republikánus lapok is a legnagyobb egykedvűséggel követelték valamennyi conservatív közlönynek elnyomását s érdemet véltek szerezni, a midőn ellenfeleik személyét és iratait naponkint denuntiálták a hatalomnak. Új dolog volt maga a sajtó is. Használatában gyámoltalanok, méltánylásában tapasztalatlanok voltak az emberek. Lehetett a sajtót néha megvesztegetni, gyakran terrorizálni is, de soha sem vezetni. Az 1792. év után a kormány egyáltalában csak az erőszakoskodó kis sajtónak adja meg a fennállás lehetőségét. Csakhamar úgy találják, hogy még a *Père Duchesne* is túlságosan mérsékelt. Ettől fogva természetesen eltűnnek az összes erkölcsi elemek, s csakis azok, a kik szakadatlanul vérért ordítózni és a tömeges gyilkolást hirdetni hajlandók, állhatnak meg helyökön. A milyen tapasztalatlan és saját erejének alig bir tudatával a sajtó: úgy követi a közélet minden rezdülését. Előbb lelkesült, majd vérszomjas, majd ismét botor és reactionárius, a szerint, a milyen a napi hangulat. Ritkán uralkodott ebben a korszakban a közvélemény fölött, csaknem mindig követte azt, s a gyáva csatlóskodás mellett az egyeseket megszállja az a nyomorult igyekezet, mely a versenyben rejlik s mindenki azon töri magát, hogy valamennyi versenytársán túltegyen.

Eleinte három párt áll egymással szemközt: a forradalom pártja, a király pártja és az a töredék, mely egyelőre magának is alig meri beval-

lani céljait s mely utóbb a rémuralom embereit fogja szolgáltatni. Azután, 1792. aug. 10-ikével, eltűnnek a királpártiak s kifejlődik a rettenetes harc a girondisták és a terroristák közt, s a mint ez a harc a terroristák győzelmével végződik, a sajtóban csupán egy hangot hallani — mindent, a mi ellenkező véleményű, irgalmatlanul szétmarczangolnak. Most, midőn a meggyőződés és nyilatkozás minden egyediessége megszűnt, most, midőn se tények ismerete, se az előadás művészsége, se a felfogás sokoldalúsága által előre jutni nem lehet; most, midőn mindenki, a kinek hangja van, ugyanazt a nótát énekli, a sikerre való egyetlen kilátás abban rejlik: hangosabban kiabálni, mint a többiek. Ezt kísérli is meg minden egyes ember. Mindenki megrészeszik a saját és a mások szavaitól. Egy kevés hit, egy kevés örültség, jókora üzleti számítás, vad léhaság és mértéktelen verseny okozza, hogy egyik felülmúlja a másikat a túlkapásokban, s hogy minden túlkapás, bármily nagy legyen is, újabb kihágásokat idéz elő. Némelyekben meg van talán az az érzet, hogy a helyzet így nem tarthat. Ki akarják várni a zűrzavart, s nyugodtabb időkben nyugalmasabb utakon haladni.

André Chénier kevéssel halála előtt lángoló szavakkal ír *«a félelem oltáraitól»*. *«A félelem»*, úgymond, *«bátorságot is ad. Oda viszi az embert, hogy lármásan áll az erős mellé, a kinek nincs igaza, hogy elnyomja a gyöngét, a kinek szintén*

nincs igaza. Nem egy félelem ez, hanem husz különféle fajtája a félelemnek, a melyek összehatalálkoznak s odaviszik az embert, hogy ilyen aljasul cselekedjék.»

S így volt az valóban. A legtöbbek vakmérőségének csak a félelemben volt eredete. A terrorismus nem a sajtóban rejlett, hanem az időben.

Ha még egy pillanatig figyelemmel kísérijük a sajtó és hatalom birtokosai közt való kölcsönös viszonyt, már ebben az első pillanatban is, midőn egymás mellett működnek, ugyanazokkal a nézettekkel találkozzunk, a melyek azóta szakadatlanul jellemezték a két tényező közt való viszonyt. Látjuk a hatalom birtokosait, hogy mint gyűlölik a sajtót, de hizelegnek neki; mint törekednek minden eszközzel oda, hogy elerkölcstelenítsék és soha bele nem fáradnak a sajtó erkölcsteleniségének a panaszlásába. Mindegyikök helyesli a túlkapásokat, melyek szomszédja ellen irányozvák. De a legcsekélyebbikök is fölríhetetlennek érzi magát az összes sajtó ítéletére és gáncsolására nézve. Mindegyik azt nevezi a «jó» sajtónak, mely az ő nézeteit képviseli, s azok a lapok, melyek közéletet akarnak elfoglalni a pártok közt, az ilyen lapok tartós kudarczra számíthatnak s vezetőikre rövid élet vár.

Ki tehetné már most fel, hogy a sajtó, tapasztalatlanságának emez idejében okosabb, mint valamennyikortárs, hogy mérsékelt az általános zabolátlanság közepett, és elég hatalmas lenne

ahhoz, hogy a pártok kegyétől és a népszeszélytől függetlenül haladjon a maga útján!

Ha ezt tenné, bizonyára hivatott bírása volna az erkölcsöknek, de egyúttal csodálatos és emberfölötti jelenség volna, nem pedig korának tükre, a minek lennie hivatása.

Nos hát, nem tagadhatjuk, a forradalmi idő sajtója nem volt másnemű, mint maga a forradalmi idő. Ha ennek az időnek egymást felváltó hatalmasait hallgatjuk, a sajtó nem más, mint egy neme a titkos szövetkezetnek s összes tagjai szakadatlan összeesküvésben állanak, elhatározva arra, hogy összetartanak, és arra, hogy minden kormányt megbuktatnak. Pedig látjuk, hogy ez az állítás teljesen alaptalan. A pártsajtó legdühösebb gyűlölete nem *a többi pártok ellen*, hanem *a többi pártok sajtója ellen* irányul. Minden új rendszer dühöng a sajtó ellen. Az első lelkesedés idejében megelégesznek azzal, hogy elégetik a royalista lapokat, összerombolják nyomdáikat s fenyegetik kiadóikat. A terrorismus alatt a lapokat elnyomják; a hírlapírókat lefejezik, agyonverik, üldözik; a directorium alatt ismét deportálják és elnyomják őket. Mindennap új, hosszú sora jelenik meg a lapoknak, a melyek betiltatnak, kiadók pedig vagy gályarabságra, vagy verpadra kerülnek.

Két jelenség tűnik itt elé, melyek a magok egyidejűségében csaknem csodaszerűek s csupán az által magyarázhatók meg, hogy a nép zöme

ép oly kevéssé képes megítélni, mint maga a kormány, hogyan kell voltaképp ezzel az új nagyhatalmassággal elbánni s hogyan kell azt megítélni. Ha a directorium, mely a sajtó részéről a leghevesebb támadásoknak van kitéve, az esküdtekhez fordul, az esküdtek minden vádlottat fel fognak menteni. Királpárti bár, vagy demagog, fölmentetik mindenki. Azt hihetnők, hogy a polgárság, mely látta, hogy a sajtó elnyomása a terrorismus alatt miként hatott, e szomorú időből azt a tanútságot vonta le, hogy jobb elnézni a sajtónak még túlkapásait is, semmint tőle a szükséges szabadságot elvenni. «Bölcsseknél bölcsőbb bírák!» kiált föl a néző. De pár nappal utóbb mennyire csalódik és bámúl! Az «V»-ik évben vagyunk. Párisban néhány pótválasztást kell megejteni; a polgárság egybegyűl s megállapít bizonyos föltételeket, melyek a jelöltektől követelendők, s bizonyos kérdéseket, melyek mindenkihez intézendők, mielőtt jelöltségét helybenhagyják. E kérdések egyike így hangzik: «Voltál-e a forradalom alatt újságíró?» A ki igennel felel a kérdésre, ki van zárva a törvényhozásból, mint a bélpoklos mindazoknak köréből, kiknek kedves az életök.

Ki magyarázhatná meg ezt az ellenmondást?

Ezt a határtalan követelését a sajtószabadságnak az egyik részen, s ezt a határtalan megvetését a sajtónak a másik részen, ugyanabban

az időben, és ugyanazokban a társadalmi osztályokban!

Ha nem szolgál is ez a sajtó túlkapásainak igazolására, megmagyarázza legalább eszelőseit.

Ha már most még egyet veszünk szemügyre, névszerint a sajtó egyes közegeinek irodalmi képességét és — bizony kevéssé tartós — sikereit, erről a következőt kell mondanunk. A szellem és a siker kevés kivétellel az egész korszak alatt mindig azoknak a részén van, a kik a támadók, a kik ellenzéket képeznek a fennálló hatalommal szemben. A közönség a maga, legalább külső helyeslésével mindig csak a támadókat kíséri. Valamely hírlapnak előfizetés útján tartása, mint most szokás, akkor, különösen Párisban, ritkább dolog volt. Mindenki naponként megvett minden újságot, a mely neki épen tetszett. A lap és szerzője mindennap nyilvános szavazásnak volt alávetve, napról-napra megítélhették, hogy összhangzásban vannak-e a közáramlattal, vagy sem. A mit már most látunk, ím ez: 1789-től kezdve a királyság teljes bukásáig csak azok a lapok élvezik a közönség kegyét és támogatását, melyek a királyságot megtámadják. A kormány és a király lapjai, ha nem is sok lelkesültséget, de sok szellemet és elmésséget, néha valódi tehetséget is fejtenek ki ügyök védelmezésében. Ámde Páris népe a republikánusok legdurvább tréfáit elibe teszi a royalisták finomúl csiszolt

szatirájának, a míg a republikánusok el vannak nyomva, vagy legalább azt állíthatják, hogy el vannak nyomva. A meddig az ellenzék előtt egy hatalom áll, a melyet meg kell dönteni, a hatalom eszközei tehetetlenek az ellenzék sajtójával szemben, mert a közönség lelkesült ragaszkodása a támadó közlönyök legközönségesebbjeit is fentartja. Végre a directorium alatt, midőn a köztársaság, úgy látszik, túl van minden veszélyen, s a színpadon egymaga mozog mint uralkodó: Párisban közel száz, naponként megjelenő lap van. De tíz ellenzéki, royalista, reactionárius, kormányellenes lapra alig esik egyetlenegy republikánus és kormányhű lap, s — azt az egyet sem olvassák. A republikánus lapok abban a pillanatban, a mint a siker hűtlen lett hozzájuk, el is látszanak veszteni minden kedvet és minden tehetséget. Míg a reactionárius pártok lapjai kifáradhatatlanok támadásaikban, a kormány lapjai lendület nélkül valók és nehézkesek a védelemben. Mintha csak azt éreznék, hogy természetes barátjaikat elvesztették, hogy olyan szövetséget kössenek, a mely nekik becsületökre és szövetségeseiknek hasznára nem válhatik.

E leírhatatlan zürzavar közepett, a távolban egy alak emelkedik föl, mely láthatólag arra van rendelve, hogy az összes többiek felett uralkodjék. — Egyik párt sem tudja eleinte, csatla-kozzék-e hozzá, vagy ellene támadjon-e? Egy

férfiú, a kit majd Cæsarnak, majd gyávának mondanak; a kiről az egyik azt írja, hogy jelentette a directoriumnak: «Jöttem, láttam, megszöktem . . .» míg mások csak győzedelmeiről tudnak hírt adni. Némelyek már legeleinte bosszújuk eszközét látják benne, mely végét fogja vetni a köztársaságnak. Ez a csodás lény, mely már első fölléptekor kitörésre indítja az összes szenvedélyeket és az összes ellentétes nézeteket, a directorium alatt az első szerepet játsza minden lapban. Napoleon Bonaparteről beszélünk, kiről a *Père Duchesne* még az V. évben dicső tetteket tud följegyezni. Mint minden más közhatalom, a melyet később elnyomandó vala, úgy jár vele a journalismus is. A mint hatalomra jut, első tette az lesz, hogy az erkölcsileg már egészen tönkre jutott journalismust megfojtsa, de egyelőre még kegyesen fogadja a dicséretet, s a legkülönbözőbb irányú lapocskák félig könnyelműségből, félig szokásból, félig egymás ellen való ellenzéakiségből versenyezve hirdetik dicsőségét.

Vége megérzi Napoleon, hogy ez a hatalmasság, mely egykor szinte kísérteties befolyást gyakorolt, végvonaglásban fekszik, s ő egy tollvonással egyszerre véget vethet a sajtószabadságnak és a sajtónak. Jövőre már csak hivatalos lapok fognak megjelenni, kisebb számban, s legfőlebb ahhoz lesz joguk, hogy a katonák győzelmeiről és az uralkodó bölcseségéről beszéljenek. Ez nem is volt többé államcsíny, mert

ez a tekintély nélkül való sajtó eltűnik, a nélkül, hogy eltűnését bárki is sajnálná.

Nos, ki hinné? mikor a császár megbukik, mikor első letétele kimondják, a szenátus abban az íratban, mely letétele indokait összefoglalja, egyéb bűnök közt azt is felhozza, hogy a sajtót megbékőzta, és Franciaország, valamint Európa közvéleményét a szolgálatában álló sajtóval félrevezette. A sajtóelnyomás néhány éve ismét fölébresztette mindenkiben a sajtószabadság után való vágyat. Ugyanezt a jelenséget fogjuk később észlelni a restauratio alatt, és 1830-ban a sajtóügyi rendeletek ismét alkalmat fognak adni egy trónnak megdöntésére, mely a császárság romjain épült föl.

* * *

Ha ez egész harcznak philosophiáját keressük, megtaláljuk azt e mondatban, melyet Thiers nyugalmas időkben írt, miután kezében tartotta volt úgy a sajtót, mint az állam legfőbb hatalmát:

«A szabadság egy nagy sorsjáték, melyet a gondviselés rendez. A nagy népek bátran részt vehetnek benne. Ha olykor vesztenek is, jobbadán mégis nyerni fognak».